МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Матеріали науково-практичної конференції ХДНБ
30 листопада 2001 р.

Харків 2001

ББК Ч73 ЯЧ31
ББК 78. 3я431
К68

Короленківські читання: Матеріали наук.-практ.конф. /Харк. держ. наук. б-ка ім.В.Г.Короленка.- Х., 2001.- 91 с.

Збірник містить повідомлення регіональної науково-практичної конференції "Короленківські читання", в роботі якої брали участь представники бібліотечної громадськості міста та науковці Харківської державної академії культури.

Матеріали конференції відтворюють результати наукової та дослідницької роботи і зацікавлять фахівців бібліотечної справи, наукових працівників та студентів.

Укладач Людмила Михайлівна Багрянцева

Редактори: С.М.Миценко, Л.К.Суржан

Відповідальний за випуск Л.П.Незнамова

Г.М.Єрофеєва

ПОТРЕБИ І ЗАПИТИ КОРИСТУВАЧІВ УНБ УКРАЇНИ НА ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ З ТЕХНІКИ ТА СТУПІНЬ ЇХ ЗАДОВОЛЕННЯ

Визначення стратегії розвитку документально-інформаційних ресурсів, становлення ринку інформаційної продукції й послуг є неможливим без реального уявлення про інформаційні потреби користувачів. Проведення постійного моніторингу потреб і запитів для забезпечення споживачів основними видами документів з технічної галузі є одним із ключових напрямків діяльності наукових бібліотек.

У 2000 р. для виявлення оптимальних умов найбільш повного забезпечення потреб користувачів регіональних універсальних бібліотек документальною інформацією ХДНБ ім.В.Г.Короленка було здійснене загальнодержавне дослідження "Інформаційні потреби і запити користувачів наукових бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України на документи з техніки". Особливістю наукового підходу до вивчення цього питання стала орієнтація на реального читача дванадцяти УНБ різних регіонів країни, систематизація, характеристика інформаційних потреб і запитів 358 респондентів різних соціальних груп. Узагальнення матеріалів проведене з урахуванням опитування як користувачів, так і бібліотечних фахівців, відомостей про склад документного фонду, стан документозабезпечення базових бібліотек. При проведенні порівняльного аналізу було враховано дані багатоаспектної характеристики вітчизняної книжкової продукції з техніки 1997-1999 рр., а також результати відомих теоретико-практичних розробок з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, інформатики та видавничої справи.

Оскільки матеріали цієї науково-дослідної роботи детально викладено в окремому виданні,[1] прокоментуємо основні її результати.

З'ясовуючи питання, яким комунікаційним каналам віддають перевагу респонденти різних сфер діяльності, різного фахового та вікового цензів, було встановлено, що універсальна наукова бібліотека є основною інформаційно-комунікаційною структурою у державі, регіоні. Серед інших каналів одержання інформації з техніки (центри НТІ, книжкові магазини, Інтернет тощо) вона посідає основне місце у задоволенні інформаційних потреб користувачів. З погляду більшості респондентів, основними чинниками, що впливають на їх вибір УНБ, є можливість швидко отримати необхідні документи, одержувати інформацію, відсутню в інших інформаційних інфраструктурах, використовувати інформаційні джерела з суміжних галузей, зручне місце розташування.

Більшості опитуваних фахівців, науковців, студентів потрібна документальна технічна інформація у зв'зку з виконанням виробничих завдань, науково-дослідної роботи, навчанням. Отже, професійні інформаційні потреби є домінуючими. Чимала група опитуваних поєднує декілька видів діяльності. Вони звертаються до УНБ для задоволення як професійних, дослідницьких, творчих, так і навчальних, самоосвітніх, компенсаторних, гедоністичних потреб. Значна кількість респондентів займається інноваційною, підприємницькою діяльністю, серед опитуваних було представлено також чимало фахівців нетехнічної сфери та студентів гуманітарних вузів.

---

[1] Потреби і запити користувачів УНБ України на документально-інформаційні ресурси з техніки та ступінь їх задоволення: (За матеріалами загальнодерж. дослідж.) /Авт.-уклад. Г.М.Єрофеєва.- Х., 2001.- 44 с.: табл.

Для виявлення в інформаційному просторі первинних документів респонденти використовують традиційні інформаційно-пошукові системи, а при можливості - електронні версії повних текстів РЖ ВІНІТІ на CD-ROM (ХДНБ ім. В.Г.Короленка, Луганська, Дніпропетровська ОУНБ), значно рідше - вторинну технічну інформацію через мережу Інтернет. Разом з тим чимало респондентів не мають можливості провести глибокий тематичний пошук через нестачу бібліографії, реферативної інформації, відсутність відомостей про місцезнаходження потрібних документів.

Аналіз даних стосовно потреб в окремих видах документів свідчить, що більшість респондентів цікавляться традиційними книжковими і журнальними виданнями, причому 63,7% опитуваних вважають журнальні статті головним джерелом одержання технічної інформації. 20,7% респондентів звертаються до нормативно-технічних та технічних документів, 18,4% знаходять необхідні відомості в описах винаходів.

Усім користувачам потрібна перш за все видавнича продукція останнього десятиріччя незалежно від її цільового призначення та тематичної спрямованості, а третина респондентів задовольняє свої професійні, учбові, самоосвітні потреби лише за допомогою поточної інформації.

Виявлено, що запити на ретроспективні документи, здебільшого пов'язані з професійними, дослідницькими потребами невеликої групи опитуваних з високим рівнем кваліфікації. Деякі респонденти виробничої, підприємницької та навчальної сфер діяльності змушені опрацьовувати документи 1960-1980-х років видання за відсутністю нової інформації.

Аналіз галузево-тематичної спрямованості інформаційних потреб виявив багатоаспектність читацьких інтересів, що відбивають сучасну картину технічного

розвитку країни, її окремих регіонів. Найбільшим попитом користується документальна інформація (у першу чергу поточні наукові, виробничі, довідкові, учбові видання, патенти на винаходи, журнали, стандарти) технологічного, економічного, правового, екологічного спрямування. Користувачам регіональних УНБ потрібна інформація загальнотехнічного характеру (історія техніки, винахідництво, раціоналізаторство, сертифікація, якість продукції, організація виробництва тощо), а також документи з питань енергетики, радіоелектроніки, радіотехніки, гірничої справи, машинобудування, металургії, легкої, харчової, хімічної промисловості, транспорту, будівництва. В ОУНБ Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Одеси, Харкова переважають запити на інформацію з питань винахідництва, патентної справи, стандартизації, метрології, сертифікації продукції.

Серед тематичного розмаїття поширеними є запити на документи з питань радіоелектроніки, радіотехніки, інформатики, нових інформаційних технологій, АСУ.

Дані опитування користувачів УНБ свідчать, що 68 (19%) респондентів (з різних сфер діяльності) повністю задовольняють свої інформаційні потреби і запити. 253 (70,7%) опитуваних задовольняють їх частково. 19(5,3%) користувачів, які здебільшого зайняті науково-дослідною, підприємницькою та інноваційною діяльністю, не задоволені документним фондом з техніки, 18 (5%) осіб не змогли відповісти на це питання, що є свідченням того, що респонденти або не мають усвідомленого уявлення про рівень своїх потреб, або уникають прямої відповіді за особистими мотивами. Книжкові та журнальні видання з техніки в цілому задовольняють професійні потреби тільки третини виробничників, науковців, підприємців та адміністративно-управлінського персоналу. Повністю

задоволені технічною інформацією 40,5% респондентів, чиї інтереси пов‘язані з навчанням, самоосвітою. Серед респондентів, які користуються НТД та ТД, повністю задоволені 40 (13,5%) осіб, машинозчитуваними документами 6 із 140 користувачів.

Поточна технічна інформація задовольняє у повній мірі лише 95 (21,3%) респондентів.

Більшість користувачів вважають, що документні фонди УНБ з техніки укомплектовані не досить повно. 50,9% відповіли, що у бібліотеках недостатньо вітчизняних творів друку технічної тематики. 60,5% занепокоєні відсутністю російських видань з патентознавчої справи, винахідництва та раціоналізації, метрології, сертифікації, якості продукції. Не в повній мірі задовольняє професійні потреби опитуваних наявна у бібліотечних фондах книжкова, журнальна, патентна інформація.

Найбільш незадоволені документально-інформаційними ресурсами УНБ виробничики та виконавці науково-дослідної роботи. У респондентів викликає занепокоєння відсутність стандартів і нормативно-технічних матеріалів у більшості базових бібліотек.

Відповіді респондентів збігаються з думкою бібліотечних фахівців про те, що інформаційні ресурси регіональних УНБ не можуть повною мірою задовольнити професійні, дослідницькі, навчальні потреби більшості користувачів.

Бібліотечних працівників обласних бібліотек, зокрема Сум, Луганська, Львова турбує також те, що для задоволення непрофесійних (самоосвітніх, гедоністичних) потреб споживачів не вистачає поточних науково-популярних, виробничих, довідкових, навчальних видань широкого технічного профілю, а також науково-популярних технічних журналів.

За оцінкою бібліотечних фахівців, недостатня укомплектованість кількісно-видового складу документних фондів пов‘язана з мізерністю бюджетних коштів, подорожчанням видань, відсутністю обов‘язкового вітчизняного примірника для регіональних УНБ, розпадом централізованої мережі книгорозповсюдження та інше. Результатом цього є те, ще сьогодні жодна бібліотека не в змозі сповна придбати необхідну поточну документальну технічну інформацію у відповідності до потреб і запитів споживачів. Лише дві бібліотеки (Луганська і Дніпропетровська ОУНБ) мають можливість повністю укомплектувати документні фонди з техніки окремими видами інформації. Незважаючи на те, що ретроспективні фонди нормативно-технічних і технічних документів наявні в усіх базових бібліотеках, лише в п‘яти з них частково представлено поточну патентну інформацію, стандарти України і Росії. Лише 8 із 12 УНБ комплектують іноземні видання.

Враховуючи дані аналізу галузевого складу документально-інформаційних фондів і разових запитів користувачів, бібліотечні фахівці одностайно стверджують, що для повного задоволення потреб споживачів не вистачає вітчизняної продукції з техніки. Ця думка підтверджується результатами наукового вивчення сучасного стану видавничої справи в Україні, даними статистично-книгознавчого аналізу книжкової продукції за 1997-1999 рр. Випуск видань за кількістю назв, хоча і має незначне зростання, перебуває на рівні 1950 р., а за тиражем – на рівні 1940 р. Кількість документів з техніки, виданих у 1999 р., становила 1568 назв або 15,7% від загального обсягу української книжкової продукції. Незважаючи на те, що наукові видання з техніки в Україні посідають провідне місце за кількістю назв випущеної продукції, найбільш поширений

тираж монографій, препринтів, збірників наукових праць складає лише 50-100 прим. З цієї причини недостатньо забезпечуються потреби споживачів у професійно-виробничій, патентній, навчальній, довідковій, науково-популярній інформації як загальнотехнічного, так і вузького технічного профілю.

Враховуючи обмежені можливості інформаційного потенціалу УНБ з техніки, бібліотечні фахівці намагаються якнайповніше забезпечити потреби користувачів шляхом автоматизованого опрацювання та пошуку потрібної документальної інформації, надання доступу до регіональних та національних бібліотечно-інформаційних фондів. У Донецькій, Дніпропетровській, Рівненській, Чернівецькій ОУНБ,ОДНБ,ХДНБ ведеться робота з організації локальних баз даних (створення електронних каталогів, тематичних баз даних з реферативною, фактографічною (статистичною, довідковою та оглядовою інформацією). За ініціативою ОУНБ Донецька, інших місцевих бібліотек різного відомчого підпорядкування створюється зведений електронний каталог регіональних документально-інформаційних ресурсів.

Більшість УНБ розпочала надання доступу до інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет. Оскільки вирішення цього питання гальмується за об‘єктивних причин (відсутність цільового фінансування, низький рівень технічного оснащення та методичного забезпечення, труднощі у налагодженні каналів зв‘язку, міжвідомчі бар‘єри), то сьогодні далеко не в усіх УНБ процес інформатизації впливає на якість задоволення запитів споживачів.

Поділяючи наукову та громадську думку, вважаємо що забезпечення потреб користувачів УНБ технічною, як і іншою документальною інформацією, можливе за умов становлення та інтеграції інформаційних ресурсів шляхом

прогнозованого фінансування, стабільності отриманого розміру бюджетних асигнувань, введення обов'язкового безплатного примірника творів друку України для регіональних УНБ шляхом поліпшення типо-видового складу вітчизняної книжкової продукції та збільшення її тиражів.

Важливо створити сприятливі умови доступу користувачів до первинної інформації з певних напрямків технічної галузі шляхом широкої пропаганди інформаційної продукції та послуг, підвищення інформаційної культури користувачів. У цьому контексті є необхыдним створення системи достовірної, оперативної національної бібліографічної та реферативної інформації з техніки.

На сьогодні важливим є не стільки поповнення документних фондів УНБ, скільки забезпечення гарантованого доступу користувачів до власних та зовнішніх інформаційних ресурсів. Формування єдиного інформаційного простору можливе за рахунок модернізації технологічних процесів, оснащення бібліотек комп'ютерними, телекомунікаційними засобами. У процесі розвитку корпоративної бібліотечної мережі провідне місце щодо комплексу документальних БД, сумісного використання електронних каталогів, тематичних фактографічних, повнотекстових БД з технічної галузі повинно належати УНБ.

У колі першочергових завдань – створення повноцінних електронних каталогів, бібліографічних баз даних типу “Інформація про інформацію” як на низовому, так і регіональному рівнях. Можливо, слід надати пріоритетні права УНБ (у першу чергу бібліотекам-учасникам регіональних програм з інформатизації) з організації регіонального порталу інформаційних ресурсів, насамперед на машинозчитуваних носіях, котрі представлені в інформаційних інфраструктурах краю. При забезпеченні

належної організаційно-управлінської роботи це відкриває широкий доступ користувачам до інформаційних ресурсів, у т.ч. до матеріалів з розвитку місцевої технічної галузі.

Враховуючи пропозиції респондентів, слід активізувати обслуговування споживачів віртуальною вторинною інформацією, через мережу Інтернет, зокрема базами даних служби ІНОМАГ (системи поширення бібліографічної інформації через електронні мережі).

Для підтримки інформаційного потенціалу бібліотек важливе також стабільне запровадження цільового формування технічної інформації на електронних носіях та мікрофішах. При вирішенні нагального питання розвитку локальної комп‘ютерної мережі в УНБ необхідне створення власних документальних баз даних, у т.ч. повнотекстових БД місцевих видань з техніки, електронних версій місцевої технічної періодики. У зв‘язку з цим на загальнодержавному рівні потрібна розробка єдиних вимог до представлення в електронну мережу бібліотечно-інформаційних ресурсів та інших методичних матеріалів.

Л.М.Багрянцева

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МОНІТОРИНГУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ І ЗАПИТІВ КОРИСТУВАЧІВ ХДНБ ім.В.Г.КОРОЛЕНКА

У наш час найважливішим фактором, який безпосередньо впливає на розвиток бібліотечної справи, стала інформатизація суспільства. Вона призвела до різких змін у структурі інформаційних потреб і запитів користувачів. Тому перед працівниками ХДНБ постало питання про накопичення у динаміці відомостей щодо цих

змін, про введення системи спостереження за ними тобто моніторингу.

Проте, перш ніж розпочати цю роботу з усіма групами читачів, було вирішено зосередити увагу на одній із них, а саме – студентах.

ХДНБ ім..В.Г.Короленка завжди становила важливу ланку освітньої системи міста і намагалася задовольнити потреби і запити користувачів, пов'язані з підготовкою до навчання. Але зараз студенти стали найбільшою групою серед користувачів бібліотеки. Це пов'язане, по-перше, з тим, що у місті виникла нова система комерційних вузів, яка значно збільшила кількість студентської молоді. По-друге, у зв'язку з економічною кризою люди часто змушені одержувати другу освіту, перекваліфіковуватись, займатися самоосвітою. Все це і зумовило вибір даної категорії читачів як об'єкту дослідження "Користувачі ХДНБ ім.В.Г.Короленка", метою якого було визначено впровадження в практику роботи моніторингу інформаційних потреб і запитів студентів. Було розроблено невелику за обсягом (11 питань) анкету та проведено опитування 342 студентів, що звернулися до ХДНБ.

Аналіз одержаних даних показав, що 38% респондентів звернулися до ХДНБ з науковою метою, тобто для написання дипломних і курсових робіт, 55% - з навчальною метою, 21% - з метою самоосвіти, 8% - для відпочинку та 3% - у зв'язку з наявністю у них певних захоплень. Таким чином, на перше місце вийшли нормативно-практичні мотиви звернення студентів до бібліотеки.

Стосовно видів необхідної їм літератури студенти вказали, що книжкової продукції потребують 91% опитаних, журнальної – 51%, до газет звертався 31% респондентів, до стандартів і патентів – 18%, до авторефератів дисертацій – 10%. Довідкову літературу використовує 41% студентів,

літературу іноземними мовами – 5%. Досить високим (14%) виявилося звернення респондентів до художньої літератури. Фонди ХДНБ важливі для студентів тим, що дають змогу одержати наукову та науково-популярну літературу за значний проміжок часу та видання міжгалузевої тематики, придбання яких не є профільним для вузівських бібліотек.

Аналіз активності відвідування бібліотеки студентами різних курсів показав, що чим довше вчиться респондент, тим частіше він звертається до ХДНБ: студенти 1-го курсу становили 15% респондентів, 2-го – 17%, 3-го – 20%, 4-го – 23%, 5-го – 25%. Таким чином, можна констатувати, що ХДНБ активніше використовується студентами-старшокурсниками. Ці дані певною мірою дозволяють веріфікувати відомості щодо переважання наукової мети в характері інформаційних запитів студентів.

Звернення студентів різних курсів до відділів ХДНБ, за результатами опитування безпосередньо залежать від профілю роботи відділу. Так, до інформаційно-бібліографічного відділу, в якому зосереджена інформаційно-довідкова література, потрібна студентам на будь-якому курсі, студенти звертаються рівномірно: 1-й курс – 15, 2-й – 17, 3-й – 16, 4-й – 15, 5-й – 17 звернень. Аналогічна картина спостерігається і у звертанні до відділу україніки. А до відділів літератури іноземними мовами та технічної літератури найчастіше приходять старшокурсники, які вже мають достатні знання для роботи у них.

Дослідження дозволило також з'ясувати пріоритетну тематику запитів студентів. Відомо, що зміни в економічному та соціальному житті України викликали різке падіння популярності технічної та природничо-наукової освіти і зростання попиту на видання соціально-політичної спрямованості. Анкетування підтвердило цю тенденцію. Найбільшим попитом студентів користуються видання з

економіки (71 запит), історії (55 запитів), права (40 запитів), психології (30 запитів), хоча вцілому спектр читацьких інтересів студентів надзвичайно широкий і охоплює практично всі галузі знань.

Досить цікавими виявилися дані, одержані в результаті аналізу тематики запитів студентів у різних структурних підрозділах бібліотеки. Перші місця посіли: в інформаційно-бібліографічному відділі – видання з права, економіки, історії, філології, філософії, техніки; у відділі технічної літератури – видання з техніки, промисловості, економіки, пожежної безпеки, електроніки; у відділі літератури іноземними мовами – видання з філології, економіки, мистецтва, дизайну, політології; у відділі україніки – видання з історії, філології, філософії, мистецтва та культури. Ці дані допоможуть працівникам відділів у виборі пріоритетних напрямків в політиці комплектування фондів.

В анкеті було передбачено дати 5-бальну оцінку якості обслуговування в ХДНБ. Аналіз відповідей виявив, що середня оцінка, яку дали студенти, становила 4,4 бали. Поряд з тим респонденти висловили ряд зауважень та пропозицій щодо поліпшення системи обслуговування. Серед них багато традиційних, таких як: "Іноді в каталозі відсутні картки на видання, які є в бібліотеці", "В АК відсутні картки на видання, які є в СК", "Одночасно приймати від студентів більше 5 вимог", "Не вистачає нових видань, особливо технічних журналів", "У читальному залі великі черги", "Прискорити процес одержання книг", "Поліпшити систему пошуку книг в каталогах. Іноді чекаєш книгу в загальному читальному залі, а вона знаходиться у відділі, де немає необхідності її чекати" тощо.

Дійсно такі випадки мають місце. На жаль, іноді зникають картки з читацьких каталогів. Пропускна спроможність бібліотеки обмежена, її фінансування також, а

рівень механізації не відповідає сучасним вимогам, не кажучи вже про автоматизацію, хоча саме цього респонденти вимагають від ХДНБ в першу чергу: "Потрібна автоматизація бібліотеки", "Потрібен сканер", "Відкрити комп'ютерний клас", "Потрібні бази даних", "Бібліотека такого рівня не має права на сьогоднішній день мати таку організацію процесу пошуку і одержання літератури", "Потрібні електронні каталоги", "Ввести платний Інтернет", "Добір адрес в Інтернеті за темами" тощо. Як бачимо. вимоги студентів досить стандартні і слід відзначити, що ХДНБ вже давно працює над цими питаннями. Дослідження, які заплановані на наступний рік, повинні певною мірою допомогти у їх вирішенні. Зокрема, буде здійснюватися розробка теми "Бази даних ХДНБ ім.В.Г.Короленка: організація та використання", в межах якої буде проаналізовано частоту звернення користувачів до запозичених та самостійно створених баз даних, вивчено склад абонентів, які користуються ними, визначено інформаційні потреби і запити та рівень їх задоволення, виявлено проблеми, які виникають у процесі роботи з базами даних, встановлено доцільність придбання чи подальшого ведення конкретних документальних баз даних, проаналізовано їх репертуар, зміст, структуру та інформаційне наповнення.

Анкетування студентів показало також, що з року в рік зростають їх потреби у різноманітних послугах, у тому числі платних. У ХДНБ відповідно до переліку платних послуг, затверджених Міністерством культури та мистецтв України, користувачам надається можливість одержувати додаткові послуги, проте робіться ще не все, що потрібно респондентам. Зокрема, багатьом студентам необхідно, щоб "частина літератури видавалася за плату додому". Студенти, які нещодавно записалися до бібліотеки, потребують активної допомоги у доборі необхідних їм видань, а саме:

заповнення бланків вимог, проведення цілеспрямованих масових заходів для студентів, детального знайомства з правилами користування бібліотекою, полегшення процесу адаптації до неї, введення попереднього замовлення літератури по телефону тощо.

До розширення номенклатури інформаційно-бібліографічних послуг, які надаватимуться користувачам, призведе дослідження “Інформаційні послуги ХДНБ ім.В.Г.Короленка: стан та перспективи”, яке розпочнеться наступного року. Будуть вивчатися можливості використання електронної пошти для добору і передачі інформації, виготовлення ксерокопій та мікрофільмів для відправлення на замовлення користувачам МБА, використання можливостей і ресурсів Інтернет, користування персональними комп’ютерами тощо. Таким чином, ті побажання, які висловлюють в анкетах респонденти, не залишаються поза нашою увагою.

Розглядаючи рівень задоволення студентів їх обслуговуванням в ХДНБ, слід відзначити, що поруч із такими висловлюваннями, як: “Мене задовольняє обслуговування в бібліотеці. Черговий бібліотекар намагається допомагати читачу знайти необхідну літературу” тощо, виявились такі, які стали для нас повною несподіванкою: ”Частіше посміхайтеся, а то ходите похмурі”, “Бажано мати більш доброзичливий персонал”, “Щоб гардеробниці були добрішими”, “Трішки більше ввічливості”, “Щоб працівники бібліотеки були більш терплячими та без дратування могли відповісти на наші запитання”. Працівникам бібліотеки, які займаються обслуговуванням, здавалося, що вони всі достатньо терплячі, завжди ідуть назустріч читачам і в усьому їм допомагають, але наведені зауваження читачів, хай їх і небагато, свідчать про інше. І цим питанням надаватиметься значної уваги.

Через об'єктивні причини не всі побажання респондентів будуть враховані. Зокрема, немає можливості підвищити температуру у деяких відділах бібліотеки або збільшити кількість читальних місць, немає резервів площі для відкриття нових відділів або читальних залів, важко вирішити питання щодо придбання другого ксероксу тощо, хоча адміністрація ХДНБ і робить все від неї залежне, щоб підвищити комфортність перебування користувачів у бібліотеці.

Підводячи підсумки проведеної роботи, зазначимо, що для всебічного аналізу задоволеності інформаційних запитів респондентів тих питань, які були закладені в анкету, виявилося недостатньо. Тому опитування студентів міста в межах регіонального дослідження "Бібліотека у дзеркалі соціології" було здійснене з більш широкого кола питань.

У перспективі здійснюватиметься опитування всіх груп користувачів, що призведе до розширення анкети, адже до існуючого переліку додадуться питання, які характеризуватимуть соціальний та професійний склад читачів, структуру їх попиту за тематикою, видами, жанрами, мовою, роками видання, а також у залежності від потреб, пов'язаних зі сферою діяльності (наукові, виробничі, навчальні, управлінські, любительські), зі статусом користувача (потреби керівника, головного спеціаліста, службовця) тощо. На її основі буде вироблено стандартну анкету для проведення щорічного анкетування і накопичення даних для впровадження в практику ХДНБ моніторингу читацьких потреб і запитів.

Н.М.Кучерява

БІБЛІОТЕКИ І ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ

XXI ст. є століттям інформаційного суспільства. У такому суспільстві особливого значення набуває професія бібліотечного працівника, який завжди займався аналізом, переробкою і синтезом інформації.

67 конференція ІФЛА, що відбулася у Бостоні, в серпні 2001 р., визначила особливість сучасного розвитку бібліотек у своїй назві "Бібліотеки і бібліотекарі: їх значимість у вік знання". Ця тема є дуже актуальною і тепер, у зв'язку з повсюдною інтернетизацією та збільшенням кількості прихильників думки стосовно відмирання друкованих видань та заміною їх електронними, котрі зберігатимуться у віртуальних бібліотеках без бібліотечних працівників. Прибічники такої думки не розуміють значення переробки та організації зберігання інформаційних масивів, а саме ці процеси і є основою функціонування інформаційного суспільства.

Розвиток науки, техніки, економіки породив у всьому світі процеси глобалізації, котрі передбачають об'єднання зусиль фахівців усіх країн для вирішення екологічних, енергетичних та інших життєво важливих проблем. Від рівня професіоналізму фахівців залежить зараз доля як окремих регіонів, так і цілих континентів. У зв'язку з цим уряди багатьох розвинених країн особливої уваги надають розвитку вищої освіти і підвищенню кваліфікації працівників.

Основною метою освіти за нашого часу є використання потоку інформації, створення умов і передумов для безперервного саморозвитку фахівця. Суспільство повинне не лише гарантувати право кожного на отримання освіти, а й створити необхідні умови для безперервного її удосконалення. Для того, щоб постійно отримувати і поновлювати знання, потрібні нові способи навчання. Такі

способи є і з'явилися вони завдяки прориву у комунікаційних технологіях, що дозволило реалізувати передові методи навчання на індивідуально-варіативній підставі.

Вже 10 років поряд з очною та заочною освітою у Північній Америці і країнах Західної Європи широко використовується дистанційне навчання. Воно дозволяє удосконалювати і отримувати нові знання протягом усього життя. За програмами дистанційної освіти у США сьогодні навчаються понад 1 млн. студентів. Крім цього, діє програма навчання і перенавчання для дорослих. Стратегічна мета дистанційної освіти – зробити доступним для кожного громадянина вивчення учбових дисциплін будь-якого коледжу чи університету світу.

Система дистанційного навчання (ДН) вміщує:

- тих, хто навчається;
- учбовий заклад як організаційну структуру дистанційної форми навчання;
- викладачів, котрі створюють і використовують навчальні комп'ютерні програми;
- технічні і програмні засоби забезпечення технології ДН;
- інформаційні ресурси баз даних;
- учбові і довідкові друковані матеріали.

У навчальному процесі використовуються 2 групи методів:

- не інтерактивні (надання учбово-методичних друкованих матеріалів і різноманітних аудіо- і відео матеріалів на CD-ROM чи інших носіях);
- інтерактивні (використання телеконференцій, align телелекцій, електронної пошти, комп'ютерних навчальних програм тощо).

Використовуються такі засоби:

- друковані видання;

- електронні документи;
- комп'ютерні навчальні системи;
- аудіо- і відеоінформаційні навчальні матеріали;
- лабораторні дистанційні практикуми;
- бази даних і знань з відділеним доступом;
- електронні бібліотеки з віддаленим доступом.

Дистанційну освіту слід розглядати як еволюцію засобів навчання від крейди й дошки до комп'ютера і телелекції. З її виникненням у бібліотеках з'являється нова категорія користувачів – віддалений або дистанційний користувач. Які ж у нього інформаційні запити і якими методами бібліотека може його обслуговувати? Зараз для бібліотек настав такий час, коли оцінюється виконана нею робота з впровадження автоматизованої бібліотечної системи, створення повнотекстових баз даних, використання фонду сучасних носіїв інформації і можливостей Інтернет. Аналіз такої роботи дозволяє зробити висновок, що бібліотеки при впровадженні АБС зосереджують увагу на створенні електронних каталогів і наданні їх у користування через Інтернет. Але дистанційному студенту чи віддаленому користувачу потрібні не лише електронні каталоги, а бази знань.

Ми вивчали досвід зарубіжних університетських бібліотек з питань обслуговування дистанційних студентів. Прикладом тут є Канадський університет в Атабаску (провінція Альберта). Дані його Web-сторінки подають таку статистику: в 1999-2000 рр. в університеті навчалися 20000 студентів; з них 63%-жінки, 37%-чоловіки; вік студентів: до 25 років – 43,2%, від 25 до 34 – 34%, 35-44-17%, понад 45 років – 5%.

Здебільшого у цьому закладі навчаються мешканці провінції Альберта – 44%, іноземці складають 6%. Навчання ведеться за 60 програмами, котрі містять 500 курсів.

Бібліотека видає матеріали додому на 4 тижні, надає у користування свій електронний каталог, виконує довідки на замовлення, робить ксерокопії статей з журналів (журнали та довідкові матеріали додому не видаються).

Запити до бібліотеки надходять за телефоном, факсом, e-mail або усно. При цьому у кожного студента є свій ідентифікаційний код.

Зараз викладачі та адміністрація вузів, вирішуючи питання стосовно дистанційного навчання, на жаль, не залучають до цього ресурси бібліотеки, недооцінюють її роль у забезпеченні якості освіти і розвитку навичок навчання. Досить часто можна почути й схвальні відгуки про бібліотеки з боку ректорату, але реально мало хто з адміністрації вбачає у бібліотекарях партнерів у навчальному процесі. З цього приводу бібліотекарям слід самим виявляти ініціативу і пропонувати свої послуги для вирішення питань дистанційної освіти.

Як доказ того, що дистанційним студентам потрібні бібліотеки, є поради, котрі в Інтернеті вони дають одне одному: "По-перше, знайди шлях до наукової бібліотеки...". У цьому випадку звернімо увагу на те, що студентам потрібна саме наукова бібліотека. Тому освоєння методів роботи з дистанційним користувачем є для працівників наукових бібліотек важливим і актуальним.

Чим же може допомогти бібліотека дистанційним студентам? Перш за все наданням бібліографічної інформації, одержуваної з електронних каталогів і тематичних бібліографічних покажчиків (друкованих та електронних). Сучасні програмні продукти, використовувані для ведення електронних каталогів, передбачають можливість переходу від бібліографічного запису до електронного тексту. У зв'язку з цим всі необхідні довідкові й учбові матеріали будуть надаватися дистанційним студентам у

машинозчитаній формі. Такі документи зберігатимуться на серверах і при потребі дублюватимуться по кілька разів. Але, враховуючи матеріальні можливості наших бібліотеках, це є надмірною розкішшю. Тому зараз слід подумати про створення регіональної електронної бібліотеки, тематично розподіленої на серверах різних бібліотек, що забезпечать пошук та використання повнотекстових баз даних при обслуговуванні дистанційного користувача. Ця проблема може вирішитися лише на міжвідомчому рівні, з залученням ресурсів бібліотек міністерства культури та міністерства освіти.

... Після того, як потрібна інформація буде знайдена, постане питання про її одержання. Якщо користувачу, наприклад, потрібна стаття то він може подати замовлення на отримання ксерокопії чи електронного тексту, і бібліотека у відповідності до своїх правил це замовлення виконає. Коли ж користувачу потрібна електронна книга, оцифровка повинна виконуватися лише при дотриманні авторського права. Бібліотечні працівники є авторами інформаційних ресурсів і зацікавлені у законному їх використанні.

Для дистанційних користувачів будуть підготовлені інструкції і пам’ятки з використання можливостей бібліотеки, і кожен зможе отримати їх у друкованому чи електронному вигляді.

Бібліотеки, обслуговуючи дистанційних користувачів, можуть застосовувати і традиційні форми роботи: виконання тематичних довідок, підготовку бібліографічних покажчиків, оглядів, списків тощо. Така робота може вестить на договірній підставі з використанням засобів електронної доставки замовлень.

За проектом Tempus – Tasis при Київському національному технічному університеті України створено Республіканський центр дистанційного навчання. Викладачі

вузу – співпрацівники Центру – розробляють навчальні програми. За ними у 2000-2001 роках було проведено експеримент з навчання першої групи студентів. Такі програми розробляються і у вузах Харкова.

Китайське прислів'я "Даси людині рибу, вона буде нагодована сьогодні, навчиш ловити рибу, вона буде нагодована завжди" дуже добре відображає роль наукової бібліотеки за нашого часу.

Багато відомих зарубіжних бібліотекознавців вважають, що інформаційна революція насправді була революцією у системі знань. Коли раніше Web-технології використовували гіперпосилання для зв'язку документа з іншими документами, то тепер вони дозволяють отримувати і створювати нові знання з використанням багатьох сховищ знань, розподілених за різними комп'ютерами. А роль бібліотекаря зводиться до того, щоб допомогти користувачу з будь-якої частини земної кулі одержати потрібну інформацію. "Бібліотекар – навігатор у морі знань" – це визначення дуже вдало фіксує основний зміст сучасної бібліотечної праці.

Зараз бібліотекарі всього світу шукають нові форми роботи. Створюються співтовариства бібліотек різних країн і континентів. Дуже цікавим є досвід "Колективної довідкової служби" (КДС), котра почала функціонувати при Бібліотеці Конгресу США в 2000 р. КДС об'єднала довідкові служби 100 бібліотек трьох континентів у 15 годинних поясах. Технологія виконання запитів така: до КДС надходить запит. Тут він уточнюється, перекладається англійською мовою і спрямовується на виконання до тієї бібліотеки, котра може дати найбільш вичерпну інформацію. Працює колективна довідкова служба 24 години на добу, 7 днів на тиждень. У 2001 р. робота КДС продовжувалася, але перейшла на інші організаційні основи. Бібліотека Конгресу об'єднала свої

зусилля з OCLC – найбільшим сховищем бібліографічної інформації у світі. Це дозволило обслуговувати користувачів більш оперативно і принесло прибуток бібліотекам-учасницям Колективної довідкової служби.

Нові завдання, що повсякчас постають перед бібліотеками, вирішувалися і будуть вирішуватися висококваліфікованими бібліотечними професіоналами, які знаходяться у постійному пошуку і розвитку. З часом бібліотеки отримають віртуального користувача і подальша історія буде творитися тими бібліотеками, котрі зуміють об'єднати нові технології з традиційним бібліотечним обслуговуванням.

В.О.Ярошик,
Т.О.Сосновська
О.С.Рябцева

ФОНД ЕКСТЕРІОРИКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Немає необхідності нагадувати, що без національної книжки, яка містить відомості про культурні надбання країни, суспільства, нації, розвиток національної культури неможливий.

Екстеріорика є невід'ємною частиною репертуару національної книги. Іноземні твори про країну мають неабияку історичну цінність, адже іноді в них зустрічаються відомості про минуле України, відсутні у вітчизняних джерелах.

Термін "екстеріорика" книгознавчі довідники тлумачать як сукупність публікацій, що мають відношення до певної країни за змістовною, або зовнішньою (авторство, мова) ознаками, і виданих поза її межами. До екстеріорики

належать: опубліковані за кордоном видання, присвячені певній країні, видання вітчизняних авторів (як тих, що живуть у країні, так і емігрантів), видання мовою країни. Екстеріорика певної держави має власне найменуванні, утворене від назви країни (як правило, за латинським зразком): для Польщі – полоніка, для Росії – росіка та ін.

Стосовно національного фонду документів України поняття **екстеріорики** визначається як **україніка**. Цим терміном визначаються такі категорії документів:

- за авторською ознакою – твори і переклади українських авторів та представників української діаспори, видані за кордоном;
- за мовною ознакою – матеріали українською мовою, видані за кордоном;
- за змістом – документи про Україну будь-якою мовою.

Формування фонду екстеріорики у більшості країн світу вважається важливим державним завданням і бібліотечною та бібліографічною функцією великих книгозбірень. Під час вивчення питання організації фонду екстеріорики автори ознайомилися з бібліотекознавчими джерелами та інформацією в Інтернеті. Як свідчить досвід, функція збирання екстеріорики традиційно належить національним бібліотекам. Адже документи екстеріорики в певному обсязі присутні практично у фондах всіх великих наукових бібліотек.

Фонди українських книгозбірень мають багато закордонних документів, присвячених нашій країні, проте майже ніде вони не виділені окремо. Наприклад, 300-тисячний фонд відділу українознавчої літератури, який входить до структури Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України (ХНБ), містить велику кількість книжкових та періодичних видань української

еміграції, а також праці про українську еміграцію, видані в Канаді, Бразилії, США та інших країнах. На жаль, екстеріорика у цій книгозбірні не відокремлена і тільки у Національній бібліотеці України ім.В.І.Вернадського з вересня 1991 року функціонує відділ зарубіжної україніки. Найчастіше це книги, видані різними мовами світу у Відні, Празі, Берліні, Вінніпезі, Торонто, а також закордонні твори українською мовою, праці авторів-українців, видання українських товариств та об'єднань в оригіналі й перекладах, література про Україну та українців. Фонд росіки створюють кілька бібліотек Москви, Санкт-Петербурга, республіканських і регіональних центрів Росії. Нині Російська державна бібліотека (РДБ) у Москві і Російська національна (РНБ) в Санкт-Петербурзі є утримувачами двох, певне, найбільших фондів росіки в країні. Проект "Росіка", розроблений в РГБ, входить до програми її модернізації.

ХДНБ ім.В.Г.Короленка – один з найдавніших культурно-просвітницьких закладів України, найбільша книгозбірня її Східного регіону. Колекція українознавчих видань тут складається з 600 тисяч примірників. Зібрано унікальну колекцію прижиттєвих видань українських письменників, рідкісних видань з українознавства, краєзнавства, українських періодичних видань, у т.ч. видань, надрукованих за межами України. Поряд з дореволюційною – радянська і нова постперебудовна екстеріорика. Значна її частина надходила до бібліотеки свого часу через Головліт і залишалася у "спецхрані". За радянських часів багато літератури, присвяченої Україні, видавалося у соціалістичних країнах. Такі документи надходили шляхом міжнародного книгообміну. І сьогодні міжнародний обмін залишається основним джерелом надходження екстеріорики іноземними мовами. Наприклад, у 1995 році таким чином бібліотека придбала бібліографічний покажчик українознавчої

літератури японською мовою, складений в університеті Хоккайдо. У 2001 році було надіслано видану в Японії книгу українською мовою "Регіони України: хроніка та керівництво".

У роки незалежності з'явилося нове могутнє джерело отримання цієї літератури. Численні закордонні наукові, громадські, благочинні організації та установи, приватні особи активно сприяють поповненню фондів україніки. Завдяки зв'язкам з багатьма іноземними партнерами бібліотека поповнила свій фонд рідкісними документами екстеріорики. Інститут українознавчих студій у Вінніпезі, наприклад, надіслав бібліотеці понад п'ятдесят видань української діаспори. Однією з програм "Канадського товариства приятелів України (осередок Торонто)" є проект "Канадсько-український бібліотечний центр". Мета проекту – надати українським читачам можливість користуватися книгами та періодичними виданнями української діаспори, до яких вони роками не мали доступу. Починаючи з 1993 року Товариство працює над відкриттям у Східній Україні мережі україно-канадських бібліотек (УКБ). Відтоді їх відкрито у Східній Україні дев'ять: у Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Одесі, Сімферополі, Севастополі, Чернігові, Києві і Харкові. У Харкові УКБ діє при відділі україніки ХДНБ ім.В.Г.Короленка з 1995 р.

Фонд УКБ за мовною ознакою розподілений на дві частини: україномовний та іноземними мовами (переважно англійською). Серед книг іноземними мовами виявлено документи, присвячені Україні,які разом з українською частиною складають єдиний фонд екстеріорики УКБ. Загальна кількість фонду становить 4350 примірників книг та 4500 одиниць періодичних видань (майже 150 найменувань).

Хронологія видань – від початку XX століття.

Значну частину фонду УКБ становить найновіша література – видання 70-90-х років.

Місцем видання книжок з УКБ є усі кутки світу, ті, де існує українська діаспора. Їх друкували відомі українські видавництва, деякі успішно діють, інші припинили існування.

За змістом фонд екстеріорики ХДНБ ім.В.Г.Короленка багатоаспектний і певною мірою унікальний. У ньому містяться художні твори українських письменників, наукові праці відомих істориків, літературознавців і релігієзнавців української діаспори, які лише після 1991 року увійшли в культурний та науковий обіг в Україні.

Документи екстеріорики, які надходили в ХДНБ до 1995 р., потрапляли до різних її підрозділів: основного книгосховища, ВРВР, ВІЛ, спецхрану, ВУ. З появою УКБ основний масив документів почав збиратися у п/ф ВУ.

Вважаємо, що у бібліотеці такого рівня, як ХДНБ ім.В.Г.Короленка, саме у відділі україніки, поєднання культурного та наукового надбання українського етносу в Україні і за її межами дає можливість читачам одержати максимально повну інформацію з багатьох галузей науки і культури, відсутню у вітчизняних джерелах.

Тому можна розглядати фонд УКБ як сформовану колекцію україніки – ядра, навколо якого доцільно розгорнути подальшу роботу з формування фонду екстеріорики.

Єдиний, територіально відокремлений масив документів дозволяє широкому загалу читачів вперше познайомитися з творчістю письменників української діаспори, а сучасним науковцям активно використовувати їх у своїй роботі. Без використання цих джерел зараз неможливе ані написання наукових статей і монографій, ані захист дисертацій. Активно працюють з документами УКБ викладачі вищої та середньої школи, співробітники

літературного музею здійснюють науковий пошук літературознавчих матеріалів, нові імена відкривають для себе мистецтвознавці. Як свідчить статистика, неабиякий інтерес до матеріалів з історії церкви виявляють церковнослужителі всіх конфесій.

Постійна робота з фондом екстеріорики дозволяє фахівцям бібліотеки:

- виявляти лакуни, сприяючи доукомплектуванню фонду;
- досліджувати читацький попит на документи екстеріорики, що також є надзвичайно важливим для доукомплектування;
- поповнювати фонд дарунками закордонних установ і окремих осіб (виділення спеціального фонду україніки їх вельми зацікавлює);
- встановлювати зв'язки з колекціонерами, дослідниками-українознавцями в Україні і поза нею;
- пропагувати багатства фонду україніки, розкриваючи його зміст шляхом організації масових заходів та укладання бібліографічних посібників.

Він дозволяє задовольняти найскладніші запити читачів та установ і створювати фонди виконаних довідок.

Організація єдиного фонду екстеріорики ХДНБ розпочнеться з вивчення і дослідження власних фондів з метою виявлення документів екстеріорики в колекціях окремих структурних підрозділів (ВРВР, ІБВ, ВУ, ВІЛ) і основного книгосховища та його територіального відокремлення для подальшого поповнення його оригінальними і перекладними творами.

Подальше комплектування фонду екстеріорики вимагає вирішення широкого кола питань: окреслення територіальних меж видання документів на Україні у різні періоди її історії, доцільність представлення у фонді

художніх творів, де йдеться про Україну, видань змішаного та універсального типу (довідників, словників, енциклопедій), встановлення принципів відбору деяких документів (ноти, карти тощо). Відповідь на них повинен дати профіль комплектування.

Книгознавчі дослідження з цієї проблеми – одна з головних причин створення фонду. Основними джерелами для нього залишаються міжнародний книгообмін, зв'язки з іноземними посольствами і їх представництвами у Харкові, з науковими і громадськими установами, що досліджують Україну, опрацювання особистих архівів діячів вітчизняної науки і культури, співпраці з окремими колекціонерами.

У разі використання Інтернет джерелами пошуку можуть бути каталоги бібліотек всієї України і зарубіжжя. Величезні можливості має внутрішній державний книгообмін. Важливим каналом придбання відсутніх у фондах документів є їх копіювання.

Стосовно бібліографічного аспекту питання: ХДНБ сьогодні має карткові каталоги (алфавітні, систематичні) та електронний лише частини фонду екстеріорики УКБ. Проте, оскільки книгозбірня має на меті збирання і відповідно якомога повне бібліографування україніки, то виникає потреба у бібліографічному описі цього фонду. Великі перспективи для роботи з екстеріорикою з'являються зі створенням автоматизованих баз даних. В електронному варіанті, наприклад, можна створити покажчик літератури "Українське зарубіжжя у фондах ХДНБ".

У ситуації, коли певну літературу збирає не одна бібліотека, безперечно виникає необхідність координації діяльності. У Харкові фондоутримувачами екстеріорики є ЦНБ ХНУ ім. Каразіна, Літературний музей, і, можливо, деякі інші бібліотеки та громадські організації. Доцільно було б об'єднати їх зусилля зі створення зведеної бази даних

та налагодити регулярний обмін інформацією про поповнення фондів україніки. Цілком зрозуміло, що формування екстеріорики в ХДНБ необхідно здійснювати також у тісному контакті з національними бібліотеками України.

Українська діаспора існує в світі вже понад 100 років, і весь цей час там вирувало бурхливе культурне і наукове життя. Повернення в Україну і збереження численних документів, які свідчать про це, - могло б стати головною метою бібліотеки екстеріорики, а ознайомлення читачів з новими науковими і культурними досягненнями української діаспори - головним напрямком праці в майбутньому.

Отже, пропонуємо назвати майбутню бібліотеку "Бібліотекою української діаспори" або "Бібліотекою екстеріорики." Відокремлення фонду надасть можливість більш цілеспрямовано і предметно формувати колекцію екстеріорики.

Отже, створення единого фонду екстеріорики в межах одного регіону (Харків, Лівобережжя) - зовсім не просте, але актуальне завдання. Його вирішення вимагатиме багато часу і потребує консолідації спільних зусиль, зробить вагомий внесок у здійснення проекту створення українського національного репертуару друкованої продукції.

І.І.Кононенко

ЦІКАВА ЗНАХІДКА
(Рукописна партитура М.В.Лисенка з

бібліотеки Б.Г.Філонова у фонді ЦНБ ХНУ)

Складовою частиною фонду відділу колекцій рідкісних видань і рукописів бібліотеки Харківського національного університету є колекція, яка містить книжкові зібрання відомих діячів мистецтва. Серед них бібліотека Бориса Григоровича Філонова, людини в свій час шанованої, а потім незаслужено забутої. Його ім'я тісно пов'язане з Харківським університетом та Харківською громадською бібліотекою, у заснуванні якої він брав активну участь.

Яскраву характеристику Б.Г.Філонову дав професор Дмитро Іванович Багалій, який у промові на урочистому зібранні членів Харківської громадської бібліотеки, присвяченому її десятиріччю подякував Б.Г.Філонову за все те добро, яке він приніс бібліотеці, відзначив, що він любив книгозбірню, віддав ій багато часу і праці, допомогав грошима (пожертвував 3011 р.). Багалій наголошував, що спокійна вдача першого голови правління ХГБ, який очолював бібліотеку понад 6 років, охороняла її у перші найтяжчі роки існування. [3, с. 76].

Б.Г.Філонов народився в 1835 році у дворянській родині, у 1859 році успішно закінчив юридичний факультет Харківського університету. Молодий юрист із захопленням розпочав служити суспільству. Він був почесним мировим суддєю, губернським предводителем дворянства, гласним міської Думи з 1879 по 1901 рік. Водночас працював у садовій комісії, в комісії міського художньо-промислового музею, був головою товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. Він входив також до складу товариства грамотності, був членом опікунської ради Олександрівської лікарні та членом - відвідувачем харківського відділення Російського музичного товариства.

Окрім цього, Б.Г.Філонов був активним благодійником: жертвував гроші харківському товариству Червоного хреста "Скорая помощь", Харківській громадській бібліотеці.

Видатний історик, етнограф та громадський діяч, професор Харківського університету М.Ф.Сумцов так описував Б.Г.Філонова: "У 80-х роках у харківському суспільстві, в різних громадських установах, які тоді швидко народжувалися, часто з'являвся високий і стрункий старий, показної зовнішності... У манері його спілкування з людьми, в його уподобаннях, любові до мистецтва і до французької літератури було щось типово французьке, в дусі старої дворянської Франції. Це був Борис Григорович Філонов, багатий місцевий земле власник і домовласник" [10].

Просторий будинок Б.Г.Філонова вільно вміщував значне зібрання книжок, картинну галерею. У колекції творів живопису були полотна Т.Г.Шевченка, К.П.Брюллова, А.М.Васнецова, І.К.Айвазовського, інших відомих художників у тому числі славнозвісна картина М.М.Ге "Пушкін в селі Михайловському".

Незважаючи на те, що хазяїн будинку був великим паном ззовні та за своїми звичками і способом життя, він співчував демократичним настроям, особливо українофільству. Б.Г.Філонов любив українську літературу, особливо був закоханий у творчість Т.Г.Шевченка. На почесному місці в його домі висів портрет М.Л.Кропивницького.

Трагічний випадок зробив Філонова інвалідом, він припинив громадську діяльність, залишившись наодинці з книгами та картинами. Помер Борис Григорович, усіма забутий, у 1910 році. М.Ф.Сумцов називав Б.Г.Філонова одним з останніх могікан старого, багатого, освіченого, джентельменськи шляхетного дворянства, стану вже не

існуючого, яке дало Каразіна, Квітку, Бецького, Алфьорова - тонких цінителей високого і прекрасного, людей з широкою загальною освітою, з тією громадською жилкою, яка спонукала до творчості у соціальному житті, до створення освітніх установ, до піклування про розповсюдження освіти в усіх прошарках суспільства, до служіння України, в умовах її самостійного національного розвитку [10].

Нащадкам Філонова залишились багато бібліотека та картинна галерея. Згідно з заповітом власника бібліотеку було передано Харківському університету, де вона зберігалася в окремій кімнаті. Разом з книгами вдова Б.Г.Філонова передала і книжкові шафи. У 1912 р. на власні кошти вона надрукувала "Каталог книг, пожертвованных в 1910 г. Императорскому Харьковскому университету вдовой Бориса Григорьевича Филонова Надеждою Михайловной Филоновой.

Саме в бібліотеці Б.Г.Філонова було знайдено партитуру, яка в друкованому каталозі описана так: Лисенко М. Б'ють пороги... Кантата про поодинокі голоси чоловічі, мішаний гурт з проводом оркестра. Фортепьяновий уклад автора (Слова Шевченка) Киев, 1885.

Знайдена партитура виявилася рукописом. Як могло статися, що протягом багатьох років ніхто не звернув уваги на автограф М.В.Лисенка? Уважно переглянувши партитуру, порівнявши почерк з друкованими автографами композитора, можна зробити висновок, що це - авторський рукописний примірник. Але деяких даних, наведених у друкованому каталозі, знайти не вдалося. Вони були загублені під час оправлення партитури в 1976 р.

Кантату "Б'ють пороги..." М.В.Лисенко написав на острові Хортиця в 1878 році. В одному з листів він писав: "Думи глибокі, безкраї будить у мене уся та обстановка глуха, степова. Ляжеш на посохлій траві степовій,

задумаєшся, здається, от-от з-за гори з'явиться козак на коні у червонім жупані, добре узброєний, і ждеш його, і піснею викликаєш, і жалем доймаєш, нема, не іде. Написав під впливом дещо, і теж "Б'ють пороги..." [4, с.130-131].

Опис кантати детально зроблений фахівцями, оцінка її у творчості композитора достатньо висока. Наприкінці кантати - епізод - гімн українському народові, його розуму і пісні "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...". У примірнику, що зберігся у нашому відділі, слова наведені повністю. До революції фінальний епізод кантати друкувався без тексту, оскільки цензура не могла дозволити публічного виконання дум Тараса Шевченка. Ось які спогади залишила про перше виконання кантати племінниця М.В.Лисенка Оксана Стешенко: "Початок хорової діяльності Лисенка слід віднести до студентських років, розквіт же цієї діяльності припадає на 80-90 роки. Лисенко віддавав багато часу хору...Один з концертів тих часів ясно зберігся в моїй пам'яті. Це було в 1882 році. На концерті вперше виконували кантату Лисенка на слова Шевченка "Б'ють пороги". Крім гарного хору, виступали солістами першорядні оперні співаки. Кантата мала величезний успіх. Лисенко одержав багато вінків, подарунків, з гальорки його засипали квітами й привітальними папірцями" [5, с.319].

Яким чином рукопис Миколи Віталійовича Лисенка потрапив до бібліотеки Б.Г.Філонова? Як відомо, М.В.Лисенко з 1856 по 1860 рік жив у Харкові, навчався у 2-й харківській гімназії, потім вступив до природничого відділення Харківського університету. Після закінчення 1 курсу Лисенко продовжував навчання у Київському університеті. Але зв'язок його з Харковом, який у 50 роки X! X ст. був одним з найбільших культурних центрів країни і мав величезний вплив на духовний розвиток композитора, не припинявся.

Тому імовірно, що Б.Г.Філонов і М.В.Лисенко могли бути знайомими і цей факт пояснив би існування в бібліотеці харківського мецената рукопису великого композитора.

Б.Г.Філонов усе життя присвятив служінню вітчизні і залишив по собі добру пам'ять громадською і благодійницькою діяльністю. Він зібрав багату, в кілька тисяч томів, бібліотеку, зберіг для нащадків рукопис партитури великого українського композитора. Він гідний того, щоб про нього пам'ятали.

Після смерті Б.Г.Філонова правління Харківської громадської бібліотеки вирішило в одному з залів встановити його портрет. Вдова мецената пожертвувала в пам'ять чоловіка десять тисяч карбованців на придбання книг та облаштування нового книгосховища [7, с.5].

Наостанок про будинок Б.Г.Філонова, який існує і зараз. Цегляна будівля з'явилася на вулиці Благовіщенській (К.Маркса) у другому десятилітті Х1Х ст. Зараз тут міститься Бюро судово-медичної експертизи. Будинок занедбаний, руйнується, але цього, на жаль, ніхто не помічає. Дім, який був колись храмом мистецтва, тепер має жалюгідний вигляд.

Хотялося б, щоб на будинок Б.Г.Філонова, який є пам'яткою архітектури XIX ст., звернула увагу міська влада або сучасні меценати і не дали йому загинути.

Література

1. Акт в Императорском Харьковском университете 13 сентября 1859 года.- Х.: Тип. ун-та, 1859.- 63 с.

2. Благотворительные учреждения России.- Спб.: Тип. Императ. училища глухонемых, 1912.- С.248-249 (портрет).

3. Гозенпуд А. Н.В.Лысенко и русская музыкальная культура.- М., 1954.- 153 с.

4. Десятилетие Харьковской общественной библиотеки (26 сент. 1886 г.- 26 сент. 1896 г.).- Х., 1898.- 99с.

5. Лисенко М.В. Листи.- К., 1964.- 275 с.

6. М.В.Лисенко у спогадах сучасників /Упоряд. О.Лисенко, ред. та комент. Р.Пилипчука.- К.: Муз. Україна, 1968.- 820 с.

7. Отчет дирекции Харьковского отделения Императорского русского музыкального общества за 1876-77 г.- Х.: Тип. М.Зильберберга, 1877.- 28 с.

8. Отчет Харьковской Общественной библиотеки за двадцать четвертый год ее существования (с 1-го октября 1909 года по 1-е октября 1910 года).- Х., 1910.- 73 с.

9. [Памяти] Б.Г.Филонова //Утро.- 1910.- 19 февр.

10. Санталов Г. Памяти Б.Г.Филонова // Харьк. губерн. ведомости.- 1910.- 21 февр.

11. Сумцов Н.Ф. Памяти Б.Г.Филонова // Юж. край.- 1910.- 20 февр.

М.М.Задорожнюк
В.М.Михайленко

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СКЛАДУ ТА ФІЗИЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ ЗА ПЕРІОД 1918-1930 рр.

Важливе місце у фондах ХДНБ ім.В.Г.Короленка посідають газети, що є вагомою часткою інформаційного потенціалу книгозбірні. Газети як літописці свого часу відбивають події, що стали надбанням історії. Ці фонди є базою для регіональних досліджень, написання наукових робіт, для вирішення господарських завдань, вивчення історії і культури України та інших питань розвитку країни в цілому. Використовуються вони для обслуговування різних груп користувачів, для задоволення їх різнобічних запитів - наукових, інформаційних, культурних, загальноосвітніх.

Газетний фонд ХДНБ ім.В.Г.Короленка складається з 18590 комплектів. Він містить унікальні зібрання вітчизняних дореволюційних газет, зокрема таких відомих і популярних, як "Южный край", "Русские ведомости", "Рада", "Харьковский листок" та інші. З найбільшою повнотою представлені українські дореволюційні видання, такі як "Харьковские губернские ведомости", "Киевские губернские ведомости", майже всі газети м.Харкова та газети багатьох міст України.

З найбільшою повнотою у складі газетного фонду ХДНБ за період 1918-1930 рр. представлені такі газети:

Більшовик: Орган Київ. губкому КП(б) України та губ. коміс. комнезамів Київщини.- К., 1923-1936.

Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і губвиконкому Харківщини.- Х., 1921-1941.

Звезда. Ежедневная газета. Орган Екатеринославского Комитета Российской Соц.-дем. раб. партии.- Екатеринослав, 1926-1942.

Газета "Звезда" представлена у фонді з 1926 року, коли м.Дніпропетровськ було Єкатеринославом, далі вона видається вже як Дніпропетровська обласна газета.

Цікавою для дослідників-краєзнавців є газета "Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины" Харьковского Совета Рабочих Депутатов.- Харьков (ежедневная газета), яка представлена у фонді з 1919 року з додатками: "Тарасове свято" до № 65, "Профессиональное движение" до № 1,3,4; "Литературно-художественное приложение".

З подіями політичного життя України ознайомлять дослідників газети "Комсомолець України: Орган ЦК ЛКСМ України: 1925-1941.- Х., 1927-1941; "На зміну": Всеукр. газ. юних піонерів ім.Леніна. Орган Центр. бюро дит. комуніст.

орг. при ЦК ЛКСМ України.- 1925-1941.- Х., 1926, 1929-1931, 1935-1939.

Представлені майже всі газети м. Харкова та багатьох міст України. Найбільш докладну інформацію про них можна отримати з покажчика "Українська преса у фонді ХДНБ ім. В.Г.Короленка: Вип.1. Газети (1817-1920 рр.)", підготовленого фахівцями відділу україніки.

Газетні фонди ХДНБ ім. В.Г.Короленка відзначаються не тільки обсягом, але і хронологічною глибиною. Добре організовані повні зібрання газет мають величезну історико-культурну цінність і активно використовуються.

Майже всі газети наявні в одному примірнику, саме цим пояснюється висока інтенсивність їх використання. Впродовж довгого часу кількість запитів на газети не зменшується, а зростає. Багаторазове їх використання, низька якість паперу, дефіцит площ для розміщення нових надходжень та деякі інші суттєві фактори висувають багато проблем щодо забезпечення зберігання газетних фондів. До 1980 р. значна частина газетного фонду знаходилась в додаткових підвальних приміщеннях і багато років зберігалась у незадовільних санітарно-гігієнічних умовах, що істотно позначилося на їх фізичному стані. Поліпшити становище вдалося лише після введення в експлуатацію нового книгосховища, але сьогодні вже використані всі резерви площі для поповнення газетного фонду.

Одним з найголовніших завдань ХДНБ ім.В.Г.Короленка є забезпечення збереження фондів як універсальної документальної бази й найціннішої складової частини культурної спадщини народу.

У 1999 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Програму збереження бібліотечних та архівних фондів. Розроблена вона згідно з рекомендаціями Генеральної конференції Юнеско і спрямована на посилення уваги до

збереження книжкових та документальних фондів України. Важливою передумовою у реалізації положень Програми є здійснення грунтовного вивчення фізичного стану бібліотечного фонду.

Фізичний стан дореволюційного фонду газет вперше вивчався у 1985-87 рр. у рамках дослідження "Принципи і умови зберігання газетних фондів ХДНБ". Картотека, що була створена на дореволюційні газетні зібрання ХДНБ, дозволила диференціювати фонд відповідно до державної належності, мови, типології та хронологічного охоплення, а головне - вона чітко відобразила фізичний стан дореволюційних газет. В результаті вжитих заходів протягом наступних років послідовно і наполегливо, хоча й дуже повільно, здійснювалося переведення дореволюційних газет на мікрофільми. Було розроблено перспективний план мікрофільмування, визначено принципи їх відбору для переводу. Мікрофільмування ретроспективного фонду, створення страхового і захисного фонду було розпочато з дореволюційних харківських газет та газет, що вийшли в Україні. В першу чергу визначити 26 назв газет, які необхідно було перевести на мікроносії. На сьогодні вже виготовлені мікрофільми газет "Харьковские губернские ведомости" 1883-1916 рр., "Харьковский листок", "Южный край". Створено страхову і захисну копії.

Зважаючи на актуальність проблеми збереженості газетних фондів фахівці відділу зберігання вважають за доцільне продовжити аналіз та вивчення їх фізичного стану.

Інтерес користувачів до газетного фонду постійно зростає: збільшується кількість видач його користувачам, підвищується питома вага газетної інформації в інформаційному обслуговуванні, зростає число замовлень його копіювання. Тому у 2000 році розпочато перший етап

локального дослідження "Фізичний стан української преси за період 1918-1930 рр.".

У відповідності з зазначеною метою, керуючись методичними рекомендаціями Національної парламентської бібліотеки "Про вивчення фізичного стану книжкового фонду основного книгосховища", фахівці відділу зберігання фондів розробили детальний план і визначили обсяг роботи. Було передбачено вивчити фізичний стан 58 найменувань української преси за період 1918-1930 рр., що становить 748 комплектів (59000 од.).

Результати перегляду фонду заносились до картотеки, в якій відображені:

а) назва газети (періодичність виходу, місце видання);

б) територіальна приналежність;

в) хронологія;

г) фізичний стан, який характеризується такими основними ознаками:

- нормальний;
- документ потребує оправлення чи часткової реставрації;
- документ потребує санітарної обробки;

д) повнота комплекту;

є) мова газети.

Складність забезпечення зберігання газетного фонду значною мірою обумовлена тим, що газетний папір неміцний і нестійкий до впливу несприятливих факторів оточуючого середовища. Він не призначений для тривалого зберігання. Через 25-30 років він втрачає 90% первісної міцності. Газети, які вивчались, були видані понад 70 років тому, а незадовільні умови зберігання, інтенсивне використання їх читачами призвели до того, що з 58 назв газет - 15 назв (37 підшивок), що становить 25,8%, потребують реставрації, 19 назв (120 підшивок) - 32,7% необхідно оправити.

Для бібліотеки, що виконує функцію постійного збереження газет, велике значення має повнота колекції. Аналіз газетного фонду показав, що 28 газет мають прогалини, відсутні 725 номерів. Тому планується поповнити ці комплекти за допомогою обмінного фонду, системи депозитарного зберігання, приватних колекцій читачів, які останнім часом часто пропонують бібліотеці свої послуги. Проте, є у фонді газети, які представлені лише одним роком. Постає питання про доцільність їх зберігання.

Особливістю вивчення фізичного стану української преси став суцільний перегляд кожного номера газет, що дозволило виявити 27 назв (517 номерів) дефектних видань. Це, наприклад, газета "Комсомолець України", яка представлена у фонді за період з 1925 по 1939 рр. і складається з 2600 номерів, з яких 82 дефектні. У ході дослідження дефекти газет умовно були поділені на дві групи. До першої групи належать такі, зміст яких повністю збережений, але мають місце фізичні пошкодження паперу: сторінка розірвана, залита тощо. Для відновлення необхідно провести палітурні роботи. Друга група містить видання, в яких відсутня частина аркуша і для відновлення змісту потрібно замінити аркуш повністю, використовуючи фонди інших бібліотек.

Підсумовуючи викладене, можна наголосити, що на сучасному етапі збереження газетного фонду постає як одне з основних завдань у діяльності відділу, адже старіння й руйнування паперу можуть призвести до втрати української преси за цей період назавжди.

Водночас технічна база бібліотеки для проведення реставраційних робіт та консервації документів є недостатньою. Тому на сьогодні 32,7% українських газет законсервовані і не підлягають видачі користувачам.

Як свідчить досвід, одночасно неможливо забезпечити збереження всіх друкованих документів (у тому числі газет) у їх первісному вигляді. Отже, насамперед потрібно вживати заходів щодо збереження української преси шляхом перенесення на інші носії інформації (мікрофільми, мікрофіші, магнітні стрічки, оптичні диски).

За Програмою збереження бібліотечних і архівних фондів передбачено створення на базі ХДНБ міжвідомчого центру консервації і репрографії. Хотілося б, щоб це питання було швидше вирішено в загальнодержавному масштабі. Але виконання наміченого проекту вимагає значного інвестування. Та чекаючи на здійснення цих сподівань, слід більш ретельно готуватися до цієї роботи у межах своєї бібліотеки. А саме: скласти або поповнити на основі огляду газетного фонду картотеки дезидерат, видань, які потребують оправлення, мають дефекти тощо, з тим, щоб колекція української преси була повною та готовою для переведення на сучасні носії інформації. Планується цю роботу здійснити у координації з ЦНБ ХНУ.

На основі одержаних даних можна спрогнозувати необхідні витрати трудових та матеріальних ресурсів для підтримки масиву фонду, що вивчався, у належному фізичному стані, встановити цінність кожної газети і в залежності від цього - визначити черговість їх реставрації, оправлення, перенесення змісту газет на інші носії інформації.

Другий етап дослідження передбачає вивчення фізичного стану центральної преси за перід 1918-1930 рр. Невід'ємною частиною дослідження буде фазова консервація документів та створення комп'ютерної бази даних, яка відобразить не тільки фізичний стан кожного примірника, але й зміни у ньому в процесі консервації.

А.М.Перепеча

ДОСЛІДЖЕННЯ "ДОКУМЕНТНИЙ ФОНД ХДНБ ім. В.Г.КОРОЛЕНКА З БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА, КНИГОЗНАВСТВА. ДОКУМЕНТИ, ВИДАНІ ДО 1917 р." Перший етап.

ХДНБ ім. В.Г.Короленка має великий за обсягом, різноманітний за видами документів, цільовим призначенням, тематичною спрямованістю, мовами фонд документів з бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, у тому числі виданих до 1917 р. що визначає його історико-культурну і наукову значущість.

У такій великий книгозбірні, реалізація функції документальної пам'яті з питань бібліотечної науки та практики спонукає дослідників провести копіткий пошук стосовно кожного документа з цієї теми, опрацювати матеріали у науково-бібліографічному відношенні.

Це стало можливим завдяки проведенню локального дослідження "Документний фонд з бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства. Документи, видані до 1917 року". Головним його виконавцем є науково-методичний відділ, а співвиконавцем - відділ організації науково-дослідної роботи.

З метою збору інформаційних матеріалів з історії формування складу документально-бібліотечного фонду ХДНБ дослідниками аналізувалася обліково-звітна документація ХГБ, звіти про роботу книгозбірні до 1917 р.

Аналізуючи документацію 1886-1902 рр., дослідники зібрали відомості щодо складу видань з бібліотечної, книжкової справи та бібліографії, адже лише із утворенням у 1903 р. відділу (кабінету) бібліотекознавства звітна

документація поповнилася характеристикою окремих документів, джерел комплектування тощо. Заслуговують на увагу цікаві факти стосовно поновлення бібліотекознавчих фондів.

У доповіді Л.Б.Хавкіної про відділ бібліотекознавства були такі висловлювання: "Література з бібліотекознавства більше ніж мізерна". І Любов Борисівна рекомендує: "було б надзвичайно корисним, якщо б наша бібліотека зосередила у себе наукові матеріали з бібліотечних питань". З метою впровадження цієї рекомендації Любов Борисівна розробила програму створення фонду відділу бібліотекознавства. який складався б з "літератури з бібліотечної справи російською та іноземними мовами і журналів за фахом, а також наочних посібників (види, плани бібліотечних будівель, різні каталоги і т.ін.)". До бібліотек було надіслано циркулярні листи з проханням надіслати до ХГБ свої видання. Активно відгукнулися зарубіжні бібліотеки: із 124 відповіли 50%. Перше місце серед отриманих матеріалів посіли бібліотекознавчі документи відомих своїм зразковим улаштуванням американських бібліотек. Численні матеріали надійшли від бібліотеки Конгресу США, у тому числі великі звіти (обсягом 300-400 сторінок). Бібліотеки штату Нью-Йорк надіслали до ХГБ значну кількість книжок - 26 томів і 60 брошур, у тому числі монографію про американські публічні бібліотеки, а також про пересувні бібліотеки, від Нью-Йоркської публічної бібліотеки надійшло 581 томів книг та брошур. Бібліотекар Клеркенвільської публічної бібліотеки з Лондона надіслав чудове керівництво з бібліотекознавства (видане у 1903 р.). Бібліотека Упсальського університету відправила до ХГБ дві книги латинською мовою, видання 1-ї половини ХУШ ст. (історію університетської бібліотеки) і огляд рідкісних книг ХУП ст.

Публічна бібліотека в Гетеборзі надала ілюстрований опис своєї будівлі, каталоги та бланки. Деякі бібліотеки надіслали матеріали більші за обсягом, ніж було намічено програмою. Бібліотека Страсбурзького університету надіслала 34 книги, з яких 29 стосувались історії університету.

Нью-Йоркська публічна бібліотека подарувала ХГБ "транспорт" книжок, який складався з 162 томів і 119 брошур. Серед них переважали видання з питань народної освіти, історії, статистики, економічного становища штату.

Таким чином, стосунки з зарубіжними бібліотеками не лише допомогли одержати цінні матеріали для відділу бібліотекознавства, але й сприяли надходженню зарубіжних книг до ХГБ, що було надзвичайно важливим, оскільки коштів для купівлі книжок іноземними мовами бібліотека не мала.

У поповненні бібліотекознавчих фондів брали участь і російські бібліотеки. Серед матеріалів, одержаних від них ХГБ, переважали звіти та каталоги. Новий каталог надійшов від Київської публічної бібліотеки, звіти та бланки від Томської міської бібліотеки тощо. З квітня 1901 р. по жовтень 1903 р. з 320 російських бібліотек, які одержали циркулярні листи, відповіли 59, тобто 18%.

У дарунок ХГБ надіслали видання такі російські заклади і установи: бібліотеки, Академія наук, архів Державної Ради, Головне управління генерального штабу, губернські статистичні комітети, гімназії, інститути, комісії, товариства, спілки, університети, училища і т. ін., а також приватні особи. Багато книжок одержала бібліотека з місцевих установ, у тому числі з Харківського університету, Харківського товариства грамотності, Історико-філологічного товариства, редакцій місцевих газет.

Звіти ХГБ містять відомості про періодичні видання, які надходили до книгозбірні до 1917 року. Це "Библиотекарь", "Юный читатель", "Бюллетень книжных новостей", "Книжная летопись", "Что и как читать детям", "Русский библиофил", "Библиографические записки", "Народные читальни", "Известия книжных магазинов товарищества Вольф" та ін.

До кінця 1904 р. відділ бібліотекознавства мав 2200 документів, з питань бібліотекознавства.

Отже, вивчення і аналіз даних звітів ХГБ надали змогу розглянути загальний стан фондів книгозбірні, виявити нові надходження, у тому числі безкоштовні.

Бібліографічне опрацювання документів з питань бібліотекознавства, бібліографознавства здійснювалося на підставі довідково-бібліографічного апарату ХДНБ. Перегляду підлягали бібліографічні записи друкованих каталогів ХГБ у 4-х томах, виданих у 1887-1913 роках. Вивчалися розділи: "Местный", "Справочники, книги и их смесь", "Периодические издания". Розглядався друкований каталог ХГБ, виданий у 1887 році, та розділи: "Книга. Книгознавство", "Бібліотечна справа", "Бібліографія. Бібліотекознавство" систематичного каталогу ХДНБ. Дані про вітчизняні видання XIX - початку XX ст. (до 1917 року) заносились на картки і розташовувались у робочій картотеці за алфавітом. Переглянуто 20 тис. карток. Робоча картотека містить близько 1,5 тис. карток.

З метою виявлення книг українською мовою розглядався також "Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки" (1.1.1912).

Періодичні видання, зокрема журнали, вивчалися шляхом перегляду друкованого каталогу "Библиография периодических изданий России. 1901-1916" (10 тис. назв), каталогу Н.М.Лісовського "Русская периодическая печать.

1703-1900", генерального алфавітного каталогу. Робоча картотека налічує понад 35 назв.

Вивчення документів з галузі буде продовжено шляхом перегляду генерального алфавітного каталогу книжок, а також опрацювання видань de visu.

Всебічне розкриття типо-видової структури документного фонду, опрацювання його в бібліографічному аспекті, дозволяють створити повноцінну загальнодоступну базу для подальшого наукового аналізу. Оприлюднення результатів дослідження (укладання друкованого каталогу документного фонду з бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства, підготовка виступів на наукових конференціях, статей, публікацій і т.ін.), введення до наукового обігу даних про історико-культурні, книгознавчі, бібліотекознавчі документи матиме значний вплив на вирішення наукових питань бібліотечної галузі та суміжних дисциплін, збагатить професійну культуру бібліотечних фахівців.

В.О.Ярошик
Т.О.Сосновська

ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ ХДНБ ім.В.Г.КОРОЛЕНКА З БОГОСЛОВСЬКИМ СВІТОМ
(До 115-річчя заснування бібліотеки)

Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г.Короленка (до 1917 р. - Харківська громадська бібліотека) протягом свого існування підтримувала тісні стосунки з різними науковими, державними і громадськими організаціями,що відіграли важливу роль у її становленні та розвитку. Проте це співробітництво досі ще недостатньо досліджене. Довго була "закритою" тема взаємовідносин

бібліотеки з богословським світом, яка являє сьогодні значний інтерес.

До відкриття і становлення ХГБ були причетними видатні наукові і громадські діячі Х.Д.Алчевська, Д.І.Багалій, М.Ф.Сумцов та багато інших. Зараз мало кому відомо, що до них належали і представники духовенства. Ректор Харківської духовної семінарії, згодом вікарій Харківської єпархії та єпископ Сумський, Іоан Кратиров входив до складу першого правління бібліотеки. Його обрали на установчих зборах, під головуванням професора Харківського університету М.І.Бекетова, що відбулися 26 вересня 1885 року в залі міської Думи. Владика Іоан брав активну участь у роботі правління ХГБ.

Відкриття першої громадської бібліотеки на Слобожанщині викликало великий резонанс у суспільстві. Серед відомих громадських діячів, які відгукнулися на цю подію, були священнослужителі не тільки Харківської, але й інших єпархій. Професор Київської духовної академії О.І.Булгаков з цього приводу писав, що поширення знань про рідну землю повинно радувати кожного її справжнього сина. Він щиро вітав велику справу заснування Громадської бібліотеки в одному з центрів просвітництва і бажав корисній установі великих успіхів.

Бібліотека розпочала свою діяльність, маючи лише 1700 книг, а у 1917 році її фонд збільшився до 170000 друкованих одиниць. Придбавалися не тільки журнали та художні твори, а й наукова література, в тому числі богословська. Книжкові фонди поповнювалися в основному пожертвуваннями приватних осіб і наукових установ. Серед них було чимало церковнослужителів.

Свої твори надсилали до книгозбірні священнослужителі руської православної церкви архієпископ Фінляндський Антоній (Храповицький), єпископ

Топольський Іустин, архімандрит Борис Плотніков та багато інших. Деякі посилки містили власноручні листи дарувальників, що стали основою дорогоцінної колекції автографів, яка і зараз зберігається у відділі рідкісних та рукописних видань ХДНБ. Преосвященний Никанор, архієпископ Херсонський і Одеський, писав: "Надсилаю охоче те, що маю. Про провіді (яких не було) треба нагадати, коли і якщо вийдуть". Професор Московської духовної академії І.Корсунський надсилав свої твори з добрими побажаннями бібліотеці і публіці, яка її відвідувала.

Значний внесок у поповнення фонду ХГБ серед представників Харківської єпархії належить архієпископу Амвросію (Олексій Йосипович Ключарьов). За роки служіння на Харківській кафедрі (вересень 1882 - вересень 1901) він відзначився як високоосвічена людина і енергійний громадський діяч. Його проповіді, які стали класичним зразком церковного ораторського мистецтва і згодом увійшли до чотиритомного Повного зібрання творів, поповнили розділ "Теологія. Богослужіння. Релігія" фонду ХГБ. Харків'яни вдячні архієпископу Амвросію з перетворення газети "Харьковские епархиальные ведомости", що мала канцелярський характер і не давала поживи для розуму читачів, з цікаве і пізнавальне читання, а також за заснування і 1884 р. богословсько-філософського журналу "Вера и Разум". З нагоди відкриття ХГБ преосвященний Амвросій подарував книгозбірні дворічний комплект цього видання, яке і надалі безкоштовно надходило до бібліотеки.

Перший друкований систематичний каталог Харківської громадської бібліотеки, виданий в 1887 р., свідчить, що протягом першого року існування, завдяки піклуванню архієпископа Амвросія, біло зібрано цікаву колекцію книг з богослужіння. Дарували свої твори бібліотеці також харківські архієпископи Флавіан і Арсеній,

митрополит Антоній, протоієрей, доктор богослов'я Т.Буткевич, протоієрей, професор богослов'я Харківського університету Н.С.Стеллецький та інші.

Значно збагатила фонди ХГБ колекція рідкісних книг, що надійшла з бібліотеки Харківського колегіуму після його ліквідації.

До 1917 року Харківська єпархія мала мережу власних учбових бібліотек: семінарії (колишнього колегіуму), єпархіального жіночого училища, церковно-приходських шкіл. а також харківських парафіяльних церков, монастирів та братств. Книжкові зібрання цих бібліотек були досить змістовними. Вони містили видання Київського, Чернігівського і Львівського друку ХУП-ХУШ ст. та інші рідкісні книги. У перші роки Радянської влади після ліквідації багатьох церковних установ деякі з цих видань поповнили фонди книгозбірні, яка на той час вже стала Харківською державною науковою бібліотекою ім.В.Г.Короленка.

Незважаючи на наявність духовних бібліотек у нашому краї церковнослужителі активно користувалися послугами ХГБ. Звіти дореволюційних років про її роботу свідчать про розподіл читачів за категоріями, серед яких були виділені "особи духовного стану". У звіті ХГБ за 1890-91 рр. зазначалось, що ця категорія читачів була найбільш прихильною до читання книг після учнів. Аналіз книговидачі показує, що на відміну від інших категорій читачів особи духовного стану не цікавилися белетристикою і богословською літературою (можливо, через наявність власних церковних бібліотек), вони читали книги з історії, географії, педагогіки, а також замовляли ноти.

Внаслідок здійснення Радянською владою політики відокремлення церкви від держави припинилися контакти бібліотек з церковним світом і систематичне комплектування

духовною літературою. Одним з напрямків діяльності бібліотеки стала антирелігійна пропаганда, тому інформація про духовну літературу була закритою для масового читача. Проте бібліотека зберегла цей документальний шар культури нашого суспільства. І лише наприкінці вісімдесятих років XX ст. масовий читач отримав можливість ознайомитися з цією літературою.

Поновилися контакти бібліотеки з духовенством.

Характерною рисою сьогодення стало спілкування представників різних конфесій. Таких прикладів можна навести чимало. Питання національної церкви у контексті державотворення розглядалися за "круглим столом", де мали змогу висловити свої погляди представники греко-католицької церкви.

Великий інтерес читачів ХДНБ викликав диспут представників двох конфесій (УПЦ та греко-католицької церкви) в особі отця Павла та отця Романа з м.Львова про взаємовідносини школи і релігії. Гостями бібліотеки були також пан Мойша Москович, посланник ортодоксальної єврейської общини (США) та представники Харківської синагоги, які презентували нову релігійну літературу, а потім подарували її бібліотеці. Трибуна ХДНБ неодноразово надавалася представникам різних гілок православ'я, в числі яких був митрополит автокефальної церкви УПЦ Ігор (Ісиченко).

Популярними у харків'ян стали вечори духовної музики, які проводяться в бібліотеці. Велику аудиторію зібрали концерти хорів Свято-Покровського монастиря та Трисвятительського храму, які отримали багато схвальних відгуків.

Чималу роль у відродженні втрачених зв'язків відіграє відкрита назустріч суспільству політика, яку здійснює Митрополит Харківський і Богодухівський Никодим (в миру

Микола Степанович Руснак). З його ініціативи в 1994 р. було поновлено видання газети "Харьковские епархиальные ведомости" та у 2000 р. - богословсько-філософського журналу "Віра і Розум". Членами редколегії журналу стали священнослужителі Харківської єпархії УПЦ, відомі вчені, працівники культури, очолює її Владика Никодим.

Триває активна співпраця з цими періодичними виданнями: співробітники бібліотеки входять до складу редколегій, є авторами багатьох публікацій, виконують бібліографічний пошук для членів редколегії.

Митрополит Харківський і Богодухівський Никодим неодноразово дарував ХДНБ ім.В.Г.Короленка свої праці та іншу богословську літературу. Один з його дарунків - визначне за поліграфічним виконанням "Евангелие". З ініціативи Владики книгозбірня також постійно одержує періодичні видання єпархії безкоштовно.

Протягом останнього десятиріччя в ХДНБ активно збираються матеріали з історії релігії на Слобожанщині, у тому числі з історії Харківської єпархії УПЦ, її храмів і монастирів, документи про її пастирів, які несли слово Боже в народ. Не залишається поза увагою інформація про інші релігії та церкви на Харківщині: буддизм, іудаїзм, католицизм, протестантизм, іслам та інші. Виявлені матеріали відображаються у краєзнавчому каталозі "Харківщина", робота з розшуку інформації триває.

ХДНБ має велику колекцію фотографій і листівок з зображенням видів Харкова дореволюційного, а також часів перших років Радянської влади. Серед них значне місце належить церковній архітектурі. Ці матеріали користуються великим попитом читачів, а також надають допомогу фахівцям у реставрації храмів.

Бібліотека, маючи 7-мільйонний фонд документів, де збереглися богословські періодичні видання XIX-XX ст.,

Харківські календарі, збірники та інші матеріали, вбачає своїм завданням розкрити її зміст для читачів. З цією метою в 1999 р. було здійснено дослідження, приурочене 200-літтю Харківської єпархії з виявлення і вивчення матеріалів від моменту її заснування і до сьогодення.

Наслідком цієї роботи стало видання бібліографічного покажчика "Історія Харківської єпархії (До 200-річчя заснування)", науковим редактором якого є протоієрей Володимир Швець. У покажчику відображені відомості про 2564 документи: книги, статті з періодичних видань релігійного і світського характеру, видані в різні роки. Укладачі змогли зібрати матеріали не тільки про церкви та монастирі, а й про духовне життя віруючих єпархії: церковні свята, духовну освіту, благодійництво. Зібрано багато фактів про єпархіальні установи, про архітектуру культових будівель, про документи, присвячені священнослужителям. Читачам пропонується пошуковий апарат, який складається з вступної статті, списку скорочень, іменного і географічного покажчиків.

Посібник виданий за спонсорської підтримки Харківської єпархії і особисто Владики Никодима. Видання отримало високу оцінку священнослужителів, науковців, краєзнавців, які активно використовують його у своїй роботі. Укладачі покажчика "Історія Харківської єпархії (До 200-річчя заснування)" були нагороджені Харківською міською радою Дипломом лауреата творчої премії 1999 року.

Під час святкування ювілею відбулася науково-практична конференція "200 років Харківської єпархії Української Православної церкви", у роботі якої поряд з священнослужителями, науковцями і громадськими діячами міста активну участь взяли працівники ХДНБ ім. В.Г.Короленка.

Останнім часом, особливо при підготовці до ювілею, священнослужителі, учні духовної семінарії все частіше звертаються до бібліотеки за бібліографічною допомогою. Деякі з них є постійними її користувачами. Для них бібліотечні фахівці здійснюють добір документів, надають консультаційну допомогу, інформують про нові надходження літератури з історії української церкви, богослов'я. Нещодавно бібліотека надала допомогу священику Михайлу Матвієнку в підготовці книги "История Харьковской епархии (1850-1988)".

Подібні контакти книгозбірні з духовенством роблять значний внесок у справу відродження духовності суспільства.

А.О.Черевко
Т.Л.Кульшицька

Б.О. БОРОВИЧ ЯК ЗАСНОВНИК І КЕРІВНИК ХАРКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ “ТРУД”

Усе творче життя Бориса Осиповича Боровича було пов’язане з просвітництвом. Він був педагогом, бібліотекознавцем, бібліографом, книгознавцем, автором понад 90 книг та публікацій.

Харківський період діяльності Б.О.Боровича (приблизно з 1916 року) характеризується, крім літературної та лекторської роботи, його активним співробітництвом з Харківською громадською бібліотекою, участю у зборах її членів тощо.(1) У 1920-1931 роках він керував консультаційно-бібліографічним відділом ХДНБ ім. В.Г. Короленка, був представником бібліотеки на наукових

конференціях та з'їздах, працював над створенням одного з перших на той час у бібліотеках СРСР предметним каталогом, займався популяризацією бібліотеки.

Водночас з цим, практично у ті ж роки, Б.О.Борович створює у Харкові та протягом десятиріччя очолює культурно-просвітницьку установу "Труд", до складу якої входили видавництво, книжковий склад та крамниця. Ці відомості отримані шляхом копіткого пошуку і невідомі дослідникам.

У довідкових виданнях про культурно-просвітницьку організацію "Труд" не згадується. Інформація про неї (сама назва, змістовна орієнтація діяльності, адресні дані тощо) зібрана за "Списками деяких видавництв та книжкових складів" у книзі Б.О.Боровича (2), а також за вихідними даними видань цієї організації та нотаток рекламного характеру, що вміщені на обкладинках деяких з них. Назви "Культурно-просвітницька організація "Труд" як видавнича установа або "Видавництво культурно-просвітницької організації "Труд" присутні, за невеликим винятком, на титульних аркушах, а в окремих випадках і на обкладинках книжок, які вийшли у 1918-1923 рр. та частково у 1924 році. (3).

Крім цього, існував екслібрис "Культурно-просветит. организация "Труд" з символічним малюнком, який був розміщений на титульних аркушах та обкладинках деяких видань. (4).

Проте зміст діяльності установи був значно ширшим, ніж видання літератури. Перелік її послуг іноді містився на обкладинках видань. Відповідно до одного з них організація здійснювала :"Підбір книг за окремими питаннями і для будь-якого читача. Складання каталогів і окремих списків, руководительство бібліотеками. Видача вказівок та довідок за всьома галузями культурно-просвітницької роботи.

Інструкторство. Устрій лекцій, читань, народних вечорів і концертів". Організація готувала також "бібліотечні матеріали: інвентарні книги, каталожні картки, статистичні картки. Абонементні аркуши. Заповіді читача. Закладки".(5).

У сучасному розумінні функції крамниці "Труд" були схожі з функціями бібліотечних колекторів, які через декілька років стали головними джерелами поточного комплектування бібліотек.

Таким чином, основним напрямком діяльності "Труда" була допомога у самоосвіті, надання методичних консультацій з питань культурно-просвітницької та бібліотечної роботи, забезпечення бібліотек літературою та бібліотечною технікою.

"Труд" мав представництва та відділення Московського та Петроградського видавництв, а також відділення у Києві, Одесі, Катеринославі, Бахмуті, Петрограді та Москві. (6).

У 1924 р. поряд з книгами з означенням видавничої установи (культурно-просвітницька організація "Труд") почала друкуватися література культурно-просвітницького видавництва "Труд" (або видавництва "Труд"), при цьому назва організації на всіх виданнях "Труда" протягом 1925-1928 рр. відсутня.

Відповідно до "Адресной книги издательских и книготорговых предприятий СССР на 1924 г." (М., 1924) культурно-просвітницьке видавництво "Труд" існувало з 1917 р. (с.62.). Більш точну дату створення видавництва, а також зміст його продукції дає коротка публікація 1925 року (7): "Видавництво "Труд" поточного року продовжує роботу в тому самому напрямку, що й за всіх попередніх років, починаючи з кінця 1917 р.: воно видає інструкторську літературу з усіх галузей народної освіти, а також популярно-наукові книжки".

На жаль, у відомому покажчику А.В. Мез'єр (8) відсутні дані про час функціонування «Труда», є тільки посилання на

згадану публікацію. Вказану в ній дату про початок роботи видавництва “з кінця 1917 р” (на нашу думку, з грудня 1917 р.) слід цілком віднести до дати створення культурно-просвітницької організації “Труд” тому, що видавництво завжди було головною її ланкою.

Виявлені відомості про Б.О.Боровича як керівника “Труда” є досить різноманітними. За даними 1925 р., він –“адміністратор приватного товариства “Труд” і “завідуючий книжковою крамницею “Труд”(9); за публікацією 1926 р. – “адміністративний керівник видавництва “Труд” (10), а згідно з джерелом 1928 р.- “завідуючий культурно-просвітницького видавництва “Труд” та “завідуючий книжкового складу культурно-просвітницького видавництва “Труд”.(11).

За наведеними даними, “Труд” був приватною установою, що є характерною рисою того часу. Після декрету РНК від 12 грудня 1921 р.(12) вже у 1924 році у СРСР діяло 48 кооперативних та 14 приватних видавництв.(13).

Адресні дані “Труда” у різний час різні. Встановлено, що в перші роки свого існування організація (видавництво, склад, крамниця) знаходилася на вул. Пушкінській, 1 з адресою для кореспонденції: Пасаж, поштова скринька № 288. (14). Потім адреса змінюється, у 1922 р. змінювалася двічі – спочатку на Петровський пров. 21, після цього - на пров. Петровського, 18, який потім був перейменований на пров. Короленка. Номер поштової скриньки у Пасажі теж змінюється на 213. (15).

За нашими даними, за цією адресою, тобто у приміщенні ХДНБ ім.В.Г.Короленка, (16) “Труд” знаходився приблизно по 1927 рік. На виданнях 1928 р. присутня вже інша адреса видавництва та складу, а саме: майдан Комсомольця, 11. (17).

Ймовірно, що “Труд” проіснував до 1929 року, після 1928 року не зафіксовано жодного його видання.

Відомостей про причини припинення діяльності “Труда” встановити не вдалось. Однак, аналізуючи ситуацію, що

склалася на той час у видавничій справі, можна спостерігати збіг об'єктивних обставин, які могли безпосередньо сприяти цьому. Можливо, однією з них було введення постановою ЦВК і РНК СРСР у серпні 1929 р. Положення про видавництва, відповідно до якого для видавництв приватних організацій було встановлено "статутний капітал не менш 100000 руб." (18). Припустимо, що такі кабальні умови були непосильні для Б.О.Боровича як керівника "Труда".

Залишається також неясним, чи були автори усіх видань товариства "Труд" його дійсними членами (крім Боровича). Згідно з офіційними вимогами тих часів (19) це було обов'язковою умовою кооперативних (приватних) видавництв, які не мали власних друкарень. Встановлено, що продукція "Труда" друкувалась у різних друкарнях у Харкові ("Держдрук. "Харків-Друк", "Харьковпечать" 1-ая Гос. Лито-типография", Кооперативная типография на Конторской та ін.), а також за його межами – у Катеринославі (друкарня "Польза"), Новочеркаську тощо. Порушення існуючих вимог також могло сприяти припиненню діяльності "Труда".

Не можна не враховувати також політичну ситуацію, яка утворилася в ті ж самі роки навколо Б.О.Боровича. У 1930 р. починається критика його "антимарксистських" поглядів. (20). У наступні роки шквал обвинувачень проти нього "як яскравого представника класово-ворожого фронту" збільшується, а вже у 1937 р. він був репресований.

Слід також зважати на не менш важливі обставини, пов'язані зі зростаючим посиленням у цей період партійного керівництва діяльністю усіх видавництв. Крім створення Комітету по догляду за видавництвами, (21) значно поширюються функції Відділу друку ЦК ВКП(б), який "здійснює контроль, забезпечує ідеологічну витримку друку", "проводить партійні рішення й директиви з питань друку через комфракції Радянських профспілкових та кооперативних

органів, також у видавництвах", (22) "стежить за ідеологічною витримкою роботи видавництв". (23).

Більшість видавництв (партійнних, державних, професійних, кооперативних, приватних тощо), існуючих у 20-і роки, виживала за рахунок виконання партійних вказівок. Наприклад, засноване у Харкові у 1922 р. видавництво "Пролетарий" головним чином випускало ленінську, "марксівську", антирелігійну літературу, підручники для радпартшкіл. Тільки протягом декількох місяців кінця 1924 р. – початку 1925 р. воно видало "56 брошур та книжок про Леніна і ленінізм". Можна припустити, що саме тому це видавництво у 1925 р. посіло одне з перших місць серед партійних видавництв СРСР, хоча і було кооперативним. (24).

На цьому фоні продукція "Труда" різко вирізнялася своєю "безпартійністю". У фондах ХДНБ виявлено 37 найменувань видань "Труда", що вийшли друком протягом 1918-1928 рр. За рекламними об'явами типу "випущені у світ", "підготовлені до друку та незабаром вийдуть у світ", "є на складі" і таке інше, які додавалися до більшості книжок, встановлено 45 назв.

На відміну від інших видавництв того часу, у "Труді" не було видано жодної "марксистсько-ленінської книжки", а також літератури на допомогу партосвіті або чогось подібного. Не дивно, що вже у 1931 р. видавнича діяльність Б.О.Боровича отримала відповідну до свого часу оцінку: "Він (Борович) не тільки видавав шкідливу літературу через своє видавництво "Культурно-просветительная организация «Труд»", але і плакати і навіть такі, як "Под вольной мыслью богу неугодны насилие и гнет: она в душе рожденная свободно, в оковах не умрет." (25).

У рекламних текстах, укладачем яких, на наш погляд, був сам Б.О.Борович, книжкова продукція "Труда" розподілялася

на "літературу з народної освіти", "науково-популярні видання", "соціальну белетристику".

Певне, для Б.Боровича як керівника видавництва завдання народної освіти мали першочергове значення. Видання з цих питань (понад 30 найменувань) переважають у загальній кількості виявлених.

Книжкова продукція видавництва наочно свідчить, що реалізацію народної освіти Б.О.Борович пов'язував насамперед з культурно-просвітницькими та освітніми закладами – бібліотеками, клубами, школами, книготорговельними крамницями, народними та самодіяльними дитячими театрами тощо.

Особливого значення він надавав громадським бібліотекам як культурним та освітнім центрам. Різноманітним питанням бібліотечної роботи присвячено вісім видань "Труда", автором п'яти з них є сам Б.О.Борович.

Основні праці Б.О.Боровича з методики та організації предметного каталогу в ХДНБ, а саме "Предметный каталог", "Рубрики предметного каталога", "Практика предметного каталога в вопросах и ответах" вийшли друком у цьому видавництві відповідно у 1925 р. і 1928 р.

Велику практичну цінність для бібліотечних закладів мали видання з проблем читачезнавства, які, Б.О.Борович розглядав набагато ширше, ніж тільки бібліотечну проблему. (26).

Не менш важливе значення і для бібліотек, і для читачів мали різноманітні за змістом, формою та цільовим призначенням посібники на допомогу самоосвіті. Серед них привертають увагу видання з питань культури читання (27), раціональної організації розумової праці. (28). Підтримкою для успішної роботи бібліотекарів з читачами були випущені у світ у різні роки бібліографічні посібники (29) та бібліотечні плакати. (30). Цікавими є посібники Б.О. Боровича на

допомогу лекторській роботі (“Спутник лектора: План, тезисы, литература”, 1919 р., “Как читать народные лекции”, 1922 р.), а також виявлені з реклами видання збірника статей для починаючих з питань літератури, живопису, театру, музики “Азбука искусств” та посібника для підлітків “Советчик по выбору профессий”.

Як керівник видавництва з просвітницькою орієнтацією Б.О.Борович з великою увагою ставився до різноманітних форм клубної роботи. У 1919 р. вийшли дві його книги “Детский клуб (история одного опыта)”, “Рабочие клубы, их организация и ведение”, з реклами виявлено ще дві його праці “Открытый детский клуб” та “Клуб подростков (к борьбе с хулиганством и беспризорностью)”.

Культурно-просвітницьку функцію Б.О. Борович надавав також книготоргівлі (31).

У 20-і роки, коли в країні гостро постала проблема ліквідації безпритульності та пов’язаний з нею розгул хуліганства підлітків, Б.О.Борович своєю видавничою діяльністю робить посильний внесок у справу боротьби з цим явищем. Серед випущених у ті роки книга Маро (М.І. Левітінової) “Работа з беспризорными: практика работы в СССР” (1924 г., тираж 9 тис. прим.), збірник статей С.О.Лозинського, М.П.Велецької та А.В.Уласової під редакцією Б.О.Боровича “Коллективы беспризорных и их вожаки” (1926 г., тираж – 5 тис. прим.) та соціологічний нарис С.П.Штермана “Типы хулиганов-подростков” (1927 г., тираж 5 тис. прим.). На допомогу вчителям у 1925 році була випущена тиражем 4 тис. прим. книга М.Зарецкого “Организация коллективной жизни в школе (вопросы самоуправления)”.

Вартий уваги факт включення книг Б.О.Боровича з бібліотекознавства, культурно-просвітницької та виховної роботи, на допомогу самоосвіті тощо у науково-допоміжні та

рекомендаційні бібліографічні покажчики тих часів, (32) що свідчить про їх актуальність, відповідність завданням часу.

Науково-популярна література представлена восьмома книгами, які виходили друком протягом 1919-1926 рр. тиражами від 5 до 15 тис. примірників.

Виступаючи у ролі популяризатора наукових знань, видавець Б.О.Борович звертає увагу на друкування книг, які спрямовані на самоосвіту, розширення світогляду, підвищення політичної, економічної, художньої, професійної культури. Серед таких видань – книги Ю.Гарви "Капитал против труда: (Союзы предпринимателей, их тактика материализма: приемы борьбы)"- 1919 р.; Р.Ткаченко и Г.Павловича "Спутник металлиста: для слесарей, техников, рабочих" – 1923р.; посібник для самоосвіти С.Руднянського "Беседы по философии материализма. Пер. с пол."- 1924 р.; дві книги М.Годанна "Юноша и девушка: товарищеские беседы по вопросам пола" –1924 р. і "Откуда берутся дети" – 1926 р. та ін.

З "соціальної белетристики" виявлено лише 4 видання, кожне тиражем у 5 тис. примірників. При цьому два з них: перше (1923 р.) та друге (1924 р.) видання - оповідання Д.Лондона з життя американських робітників "По ту сторону "Щели", які швидко розійшлися. Крім нього, у цій групі видань - повість В.Блоса з часів революції 48-го року "Эрих девяносто девятый. (Верхом на принципе)" та перекладена з німецької мови книга В.Лямсцуса "Человеческая бойня" (1923 р.).

При візуальному обстеженні книжкової продукції видавництва, впадає у вічі занадто дешеве поліграфічне оформлення книг і його низький художній рівень. Це є прикметою того часу і обумовлене об'єктивними обставинами. У 20-і роки у зв'язку з катастрофічною нестачею паперу ("бумажним голодом") здешевлення книг було послідовною

партійною та державною політикою. Зниження ціни книги вважається важливим партійним завданням. (33).

Численні циркулярні листи, рішення, постанови різного рівня були спрямовані на здешевлення видавничої справи - економію паперу (34), скорочення видавничих планів, зменшення обсягу та кількості навіть тих видань, що вже були затверджені до друку.(35).

На відміну від державних приватні видавництва перебували в значно тяжчому стані. Відповідно до постанови Наркомпросу надання будь-яких паперових та друкарських засобів для них з державного фонду було припинено ще у 1921 році.(36).

Книги "Труда" виходили невеликими, іноді кишеньковими форматами, на дешевому папері. Набір основних вихідних даних на титульних аркушах і обкладинках видань мало чим відрізняється від сучасного. У деяких виданнях "Труда" на звороті титульних аркушів вміщені макети типових карток для каталогу з бібліографічним описом книги.

Практично кожне видання на обкладинках вміщує рекламні тексти свого видавництва. Однак через відсутність місця у зв'язку з малими форматами рекламна інформація про нові книги або ті, що є на складі, іноді подавалася з неповними даними. Прізвище автора іноді подавалося без ініціалів, не завжди зазначався рік видання, кількість сторінок, ціна. Проте за невеликим винятком видання інформували читача про поштову адресу складу, а також адресу для листів.

Як і оформлення книг, їх тиражі залежали від об'єктивних обставин. Книги друкувалися в основному невеликими, але диференційованими тиражами у залежності від попиту на них, а також від цільового призначення, видання підвищеного попиту іноді друкувалися повторно.

Література з питань народної освіти випускалася тиражем звичайно від 3 до 5тис.примірників; книги з особливо актуальних питань (наприклад, з культури читання, роботи з безпритульними тощо) від 8 до 9 тис. примірників. Найбільші тиражі – до 15 тис. відзначаються тільки у групі науково-популярних видань.

Книжкові видання "Труда" під керівництвом Б.О.Боровича, без сумніву, є вагомим свідоцтвом його плідної праці як автора і видавця, його вірності справі просвітництва. Безпосереднє знайомство з деякими з них мимоволі характеризують Бориса Осиповича як людину, свідчать про його ставлення до близьких людей, а також до бібліотеки, у якій він працював і яку називав "своєю". Видання "Пути сближения книги с читателем" (1922 р.) він присвячує "… своим новым слушателям – жадным до знаний курсантам», «Как читать книгу» (1924 р.), «…моему другу – жене Марии Яковлевне Цетлин».

На деяких примірниках книг з фондів ХДНБ є написи власною рукою Б.О.Боровича «Харьк.Общ.библиотеке 5.09.1919 Борович» («Спутник лектора», № 178208), або «Харьковск. Обществ. Библиотеке март 1922 г. Автор» («Как читать народные лекции», .№ 115412) і т.ін.

Характеризуючи видавничу діяльність Б.О.Боровича, слід окремо сказати про видавництво "Социалист", яке проіснувало у Харкові, за нашими даними, усього декілька місяців у 1917 р.

Поки ще немає точних відомостей про те, чи було це видавництво також створене Боровичем. Можна тільки це припустити. Можна також здогадуватись, що культурно-просвітницька організація "Труд" була створена на базі реорганізованого у кінці 1917 р. видавництва "Социалист". Аргументом на користь такого ствердження є збіг адресних даних для кореспондеції обох видавництв – Пасаж, поштова

скринька 288 (37). Видавництво “Социалист” випускало популярні просвітницькі книжки в основному з питань політичного життя. Поки що виявлено 15 найменувань книг, автором 13 з них був Борович. Стиль оформлення видань (обкладинка, титул, реклама і т.ін.) схожий з виданнями “Труда”.

Можна припустити, що створюючи на базі “Социалиста” нову культурно – просвітницьку організацію “Труд”, Борович намагався розширити та поглибити зміст не тільки своєї видавничої, але й культурно-просвітницької діяльності. І це йому вдалося здійснювати протягом наступного десятиріччя.

Як книговидавець Б.О.Борович практичною роботою реалізував свої погляди відносно безпартійності культурних та освітніх закладів, їх незалежності від ідеологічного впливу.

Література

1. Протокол Чрезвычайного общего собрания членов Харьковской общественной библиотеки 24 авг. 1917. Присутствовало 32 чел. // Звіт ХДНБ ім.Короленка за 1916-1917 рр.- С.33-35. - Підпис на протоколі: секретар Финкельштейн-Борович.- С.35.

2. Борович. Организация и ведение небольших библиотек: (Опыт практ. руководства) .- Х.: Культ.- просвет. орг. «Труд», 1918.- С.91, 92.

3. Борович. Инсценировки как метод просветительной работы. Изд. 2.- Х.: Изд-во Культ.-просвет. орг. «Труд», 1924.- 36 с.- Див. обкл.

4. Борович. Детский клуб. (История одного опыта).- Х.: Культ.-просвет. орг. «Труд», 1919.- 128 с.

5. Борович. Рабочие клубы, их организация и ведение.- Х.: Кооп. Тип., 1919.- 94 с.- Див. обкл.

6. Борович. Пути сближения книги с читателем (Опыт методологии культурной работы в библиотеке).- Х.: Изд-во Культ.-просвет. орг. «Труд».- 1922.- 104 с.- Див. обкл.

7. В культурно-освітньому видавництві «Труд» // Нова кн.- 1925.- 7-8.- С.45.

8. Мезъер А.В. Словарный указатель по книговедению. Ч.2. З-П.- М.-Л.: ОГИЗ, 1933.- 700 стб.- Из содерж.: [Книга украинская. Издательские и книготорговые фирмы на территории Украины: «Труд», Харьков]- Стб. 301.

9. Газетный и книжный мир: Справ.кн.- М.: Двигатель, 1925 .- 342 с.+ 270 с.

10. Газетный и книжный мир: Справ.кн. Вып.2. / Под ред. М. Браза и С.Ингулова.- М.: Экон. жизнь, 1926.- С.145.

11. Адресная книга издательских, книготорговых предприятий, журналов и газет СССР на 1928 г. / Сост. И.А.Цеткин, под ред. и с предисл. Н.Н. Накорякова. Изд. 4–е, перераб. и доп. – М.-Л.: Госиздат, 1928.- С.48; 157.

12. Декрет Совета Народных Комиссаров о частных издательствах. 12 дек. 1921 г. // Издательское дело в первые годы Советской власти (1917-1922): Сб. док. и материалов.- М.: Книга, 1972.- С. 112-113.

13. Видавництва СРСР. Про керування видавничою діяльностю // Нова кн.- 1925.- № 4-6.- С.50.

14. Либер М.Н. Социальная революция или социальный распад?- Х.: «Труд», 1919.- 70 с.- Див. обкл.

15. Семковский С.Ю. Людвиг Фейербах (1804-1872): очерк материалистической философии.- Х.: «Труд», 1922.- 37 с.- Див.обкл.

16. Борович Б.О. Предметный каталог.- Х.: Изд-во «Труд».- 1925.- 185 с. Примiт.: На облк. адреса: «Склад

издания»: Культурно-просвет. изд-во. «Труд». - пер. Короленко, 18. зд. Гос. Библиотеки, тел. 4-00. »

17. Борович Б.О. Рубрики предметного каталога / Харьк. гос. б-ка им. Короленко.- Х.: Культ.-просвет. изд-во. «Труд», 1928.- 350 с. Приміт.: На облк. адреса: «Склад издания»: Культ.-просвет. изд-во. «Труд»: Харьков, пл. Комсомольца 11, кв. 4. тел. 4-04. Адрес для писем: почт. ящ. № 329».

18. Постановление ЦИК и СНК СССР об утверждении Положения о государственных и общественных издательствах общесоюзного значения. 28 авг. 1929 г.// Собрание законов и распоряжений СССР.- М., 1929.- № 62 (отд.1), ст. 572.

19. Циркулярное отношение Центрального планово-экономического управления ВСНХ РСФСР «Цель учреждения кооперативных издательств». 15 февр. 1924 г. // Кн. листок Центросоюза.- 1924.- № 1 (4).- 15 февр.

20. Довгань К. Жертва педагогічної саможертовності, або Б.О. Борович в світі проблеми читача // Критика.- 1930.- № 11 (35) листоп.- С.36-46.

21. Постановление Совета Народных Комиссаров СССР: «Положение о Комитете по наблюдению за деятельностью издательств и распространением произведений печати». 6 мая 1925 г. // Собр. законов и распоряжений СССР.- М., 1925.- № 32 (отд. 1), ст. 224.

22. Постановление ЦК ВКП(б) о работе советских органов, ведающих вопросами печати. 23 авг. 1926 г. // Изв. ЦК ВКП(б).- 1926.- № 35-36 (6 сент.).- С.5-6.

23. Постановление ЦК ВКП(б) об улучшении партруководства печатью. Задачи и формы работы, подготовка новых кадров и т.д. 3 окт. 1927 г. // Справочник партийного работника. Вып. 6., Ч.I.- М., 1928.- С.743-744.

24. Кооперативне видавництво «Пролетарій» у Харкові // Нова кн.- 1925.- № 4-6.- С.49.

25. Фельдштейн М. За партійність у бібліотекознавстві // Бібліотекар у соціаліст. буд-ві.- 1931.- №2.- С.16.

26. Читатель и Книга, методы их изучения: Сб. ст. Я.В.Ривлина, Н.А.Рубакина и Б.О.Боровича.- Х.: Труд, 1925.- С.80-96.

27. Борович. Как читать книгу.- О чтении.- О книгах.- О записи.- Х.: Изд-во «Труд», 1924.- 128 с.

28. Кунце Ф. Техника умственного труда / Ред. и предисл. О.Боровича.- Х.: Труд, 1923.- 99 с.

29. Тематический указатель новейшей беллетристики. Приміт.: Колективна праця за ред. Б.О.Боровича. Без вихідних даних. Виявлено з реклами видавництва «Труд», а також з журн. «Нова книга» за 1925г., № 7-8. (с.45).

30. Предметные указатели литературы. Вып. 1. Профессиональное движение. Плакат.

Приміт.: Без вихідних даних. Виявлено з реклами. Видано до, або у 1918 р.

Десять правил чтения. Плакат вид-ва «Труд».

Приміт.: Текст плакату в кн.: Борович. Как читать книги…- Х., 1924.- С.100-101.

Десять заповедей читателя – гражданина. Плакат.

Приміт.: Текст плакату, складений Б.Боровичем та видавництвом «Труд».- Див.: Хавкина Л.Б. Руководство для небольших библиотек.- М.-Л.: Госиздат, 1925.- С.212-213.

31. Борович Б.О. Книгопродажа как просветительская работа.- Х.: Труд, 1924.- 42 с.

32. Вольценбург О.Є. Библиография библиотековедения. Вып.1. Сист. Указ. кн. и ст. на рус. яз. По вопр. библиотеч. техники.- Пг.: Кн. угол, 1923.- 50 с.- Див.: С.17.

Методы и формы политико-просветительной работы: Указ. лит. Вып. 1. / Под ред. Л.Н.Троповского.- М.: Крас. Новь, 1924.- 215 с.- Див.: С.92.

Невский В. Указатель набранной литературы по клубной работе среди подростков и молодежи // Клубный сборник: Материалы по клуб. работе в школах Соцвоса и Профобра.- М., 1925.- С.281-328.- Див.: С.284.

Богомазова З. Литература по самообразованию: Указ. В помощь работникам самообразованию: Указ. В помощь работникам самобразования.- М.-Л.: Госиздат, 1927.- 164 с.- Див.: С.45.

33. Постановление ЦК РКП(б) «Главнейшие очередные задачи партии в области печати. О задачах книгоиздания». 6 февр. 1924 г. // Издательское дело в СССР (1923-1931): Сб. док. и материалов.- М.: Книга, 1978.- С.17.

34. Циркулярное письмо Госиздата во все местные отделения об экономии бумаги. [До 27 авг. 1920 г.] // Бюл. Гос. изд-ва, 1920.- № 1.- С.1.

35. Циркуляр Председателя Совета Труда и Обороны о сокращении издательских планов 28 июня 1926 г. // Издательское дело в СССР (1923-1931): Сб. док. и материалов.- М.: Книга, 1978.- С.69-70.

36. Постановление Народого Комиссариата по просвещению СССР о частных издательствах. 18 авг. 1921 г. // Печать и революция.- 1921.- Кн. 2. – С.235.

37. [Борович]. Нормальный устав профессионального союза рабочих.-Х.: Книгоизд-во “Социалист”, 1917. - 8 с.- (Нар.б-ка, № 7).

О.П.Щербініна

БІБЛІОТЕЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО: СПРОБА ПРОЧИТАННЯ

Бібліотечна справа багато століть розвивалась, як відомо, непрофесіоналами. Тільки, починаючи з епохи Відродження поодиноко, а з другої половини XIX ст. більш масово її рушійними силами стають фахові бібліотекарі. Однак і за цих умов бібліотечна діяльність не втрачає привабливості для багатьох учених. Деякі з них, зробивши певний внесок у її розвиток, залишились невідомими для бібліотекознавців.

Між тим включення їх імен та визначення їхнього місця у становленні бібліотечної справи є не тільки цікавим фактом, але й підносить престиж нашої професії, підсилює її соціальну значущість. Які мотиви керували відомими вченими, коли вони, незважаючи на власні наукові зацікавлення, зайнятість, іноді зовсім безкорисливо працювали в бібліотеках, керували ними, публікували статті та книги про бібліотеки та бібліотечну справу. Чому серед них так багато істориків: Д.І. Багалій, Д.П. Міллер, Н.Ф. Сумцов, В. Іконников, О.П. Оглоблін, І. Крип'якевич, О.Д. Багалій, О.М. Апанович?

Будь-яке наукове дослідження неможливе без інформаційного забезпечення, а історик здобуває відомості переважно через документи: частина з них знаходиться в архівах, частина - у бібліотеках. Тому не дивно, що вони зацікавлені у ідеальній організації цих установ і якщо потрібно, то роблять це безпосередньо.

У сучасних публікаціях багато матеріалів про бібліографічну діяльність учених [1, 2]. Однак не меншої уваги варта проблема "історики і бібліотечна справа".

Найвідомішим, найзначнішим істориком України залишається М.С.Грушевський (1866-1934 рр.). Немає

потреби характеризувати його наукову спадщину. Для цього є відповідні публікації. У деяких містяться епізодичні відомості про бібліотечну діяльність ученого.

М.С. Грушевський спеціально не досліджував бібліотечну справу, не залишив закінчених робіт з цієї теми, як наприклад, К.І. Рубинський, З. Кузеля та інші, але його ставлення до бібліотеки як соціального інституту не було чисто користувацьким. Протягом усього життя він неодноразово включався в бібліотечну роботу, особисто формуючи спеціальні бібліотеки в наукових установах, які очолював. Це Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка (НТШ), Українське наукове товариство у Києві, Українській соціологічний інститут у Відні. Організувавши бібліотеки, він прямо чи опосередковано ними керував, сам вільно орієнтувався в бібліотечно-бібліографічних процесах, знав професійні вимоги до бібліотекарів.

Із споминів М. Грушевського ми дізнаємось, що він з дитинства любив книгу, що вона довічно залишилась "пасією" його життя [3]. Навчаючись у старших класах, Тифліської гімназії він був завідувачем гімназичної бібліотеки, робота ця йому надзвичайно подобалась. Протягом навчання у Київському університеті він працював у багатьох бібліотеках міста, виїздив за рукописними матеріалами до Рум'янцевської бібліотеки у Москві. Саме так він готувався до випускних іспитів та захисту магістерської дисертації.

Галицька доба (1894-1914) у житті вченого найцікавіша для бібліотекознавців. В.В. Дорошенко писав, що Грушевського треба визнати справжнім засновником бібліотеки НТШ [4], хоча за документами першим бібліотекарем був О. Маковей. В.Дорошенко визнав першість ученого через його професійне ставлення до бібліотечної роботи та вагомий внесок у розвиток книгозбірні.

Статут НТШ вимагав організації бібліотеки. Вона була створена в 1892 р. Однак без чітко визначених функцій, необхідних кадрів, власного приміщення вона була неспроможна обслуговувати читачів. Тільки після призначення на посаду бібліотекаря М.Грушевського (1895 р.), а згодом із обранням його головою НТШ із невеличкої книгозбірні постала потужна спеціальна бібліотека із найкращим в світі фондом Україніка.

Очоливши бібліотеку, вчений визначив її головну мету - документне забезпечення наукових досліджень членів НТШ; почав зміцнювати її матеріальну базу, шукати надійних джерел документопостачання, помічників бібліотекаря, відповідальних за окремі технологічні цикли: формування фондів, каталогізацію, обслуговування читачів.

М.Грушевський вирішує ознайомити громадськість міста зі станом бібліотечного задоволення інформаційних потреб у сфері українознавства. Він надсилає до редакції часописа "Діло" нотатки з промовистою назвою "Пекуча проблема" [5], де констатує, що всі публічні бібліотеки Львова неспроможні задовольнити потреб, "що дотикаються Руси". Але зарадити справі могло б об'єднання двох малопотужних бібліотек товариств "Просвіта" та НТШ на умовах кооперативної спілки: єдине управління, кошти на комплектування, спільне приміщення - один із будинків "Просвіти". М.Грушеський окреслює джерела комплектування, форми бібліотечного обслуговування. Так, він пропонує організувати читальний зал (хату-читальню), що "дало б можливість звести до мінімуму видачу книг додому". За невідомих нам причин цей допис не був надрукований, але ідеї, пропозиції, що в ньому викладені, знайшли відображення в різних документах Товариства, зокрема у щорічних звітах.

Він формулює підцілі бібліотеки: 1) задовольнити наукові інфопотреби членів НТШ; 2) сприяти українознавчим дослідженням.

Їх реалізація була можливою за умови формування якісного за складом і змістом фонду, укомплектованого галузевою науковою літературою та українознавчим фондом. М.Грушевський, спираючись на досвід інших бібліотек, визначає такі джерела комплектування:

1. Пожертви від установ та фізичних осіб.

2. Книгообмін.

3. Купівля книг та передплата періодичних видань.

В результаті фонд почав швидко зростати.

Великі книжкові пожертви надійшли від самого ініціатора та науковців І.Свенцицкого, О.Кooниського, В. і О.Барвінських, М.Возняка, М.Павлика, інших. Усі дарунки були ретельно записані у спеціальну книгу. Заповідали навіть цілі приватні бібліотеки. У фонді були окремо виділені книгозбірні І.Франка, П.Крип'якевича, В.Лесевича тощо. Бібліотека "Просвіти" передала чимало цінних документів, у т.ч. рукописи, автографи, дещо із архівних фондів.

М.Грушевський звернувся з листом-проханням, написаним українською та французькою мовами, до наукових установ Європи, де пропонував їм вести книгообмін з НТШ [4]. Незабаром до бібліотеки надійшли книги, періодичні видання із названих установ. Серед них університети, наукові товариства, академії наук. Їх число коливалось від 200 до 315 у 1909 р. [6].

М.Грушевський, як голова НТШ, подбав про виділення значної суми на купівлю книг, рукописів та на передплату періодичних видань. Замовлення на книги надсилались не тільки до вітчизняних книгарень, але й до закордонних. Стародруки і рукописи бібліотека купувала у колекціонерів. Так, у звіті за 1909 р. інформувалось, що потрібно закупити

збірку старих друків і рукописів у докторів Г.Стрипського та В.Щурата. [7]. Щорічно за передплатою надходило до фонду 75-100 назв періодичних видань, в т.ч. й закордонні (з Лондона, Нью-Йорка). З 1909 р. у бібліотеці були представлені майже всі українські часописи з етнічних українських земель, а також деякі закордонні.

Крім поточного комплектування, на основі регулярного аналізу змісту фонду здійснювалось докомплектування документами для заповнення лакун, наприклад, у 1894 р. бібліотека придбала у Києві комплект "Киевской старины" (600 номерів). У "Хроніці НТШ" за 1910 р. був надрукований список дезідерат бібліотеки. Так, вона хотіла б мати 25 назв творів Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, 43 назви творів М.В.Лисенка, деякі українські журнали.

За ініціативою М.С.Грушевського при НТШ було започатковано бібліографічне бюро (1910 р.), метою якого було створення поточної української бібліографії на основі видань про Україну та її народ. Бюро звернулось до всіх видавництв, де друкувалась українська книга, з проханням надсилати хоча б по одному примірнику до бібліотеки [8]. Видавництва відгукнулись. Отже з часом був сформований кращий в світі фонд з українознавства.

Таким чином, за період головування М.Грушевського НТШ бібліотечний фонд збільшився у 1000 разів: 1894 р. - 600 тис од.; 1905 р. - 20,7 тис од.; 1909 р. - 45,1 тис од. 1912 р. - 65 тис од.

М.С.Грушевський доклав чимало зусиль для каталогізації бібліотечного фонду, оскільки добре розумів значення каталогів. Припускаємо, що будучи бібліотекарем (1895 р.), він безпосередньо каталогізував документи. Вже у 1896 р. був складений алфавітний картковий каталог, який щорічно зростав на декілька тисяч бібліографічних записів. Пізніше були організовані каталоги підфондів, 14 каталогів

приватних колекцій. Так поступово закладалася майбутня система каталогів.

По-особливому М.Грушевський турбувався про бібліотечні кадри. Він вважав, що бібліотекарем у спеціальній бібліотеці має бути вчений, який одночасно має грунтовні фахові знання. В.Дорошенко писав, що працівників бібліотеки він трактував як науковців і "не збільшував годин праці, щоб дати їм змогу працювати поза службою на полі науки та літератури" [9, с.13]. Не дивно, що посади бібліотекарів та їх помічників обіймали історики І.Кревецький, І.Джиджора, літературознавці В.Дорошенко, М.Павлик та ін. До речі, всі вони залишили свої автографи в алфавітному каталозі.

На одному із засідань правління НТШ в 1897 р. М.Грушевський запропонував на посаду бібліотекаря М.Павлика. [10]. Вибір виявився вдалим. Отримавши матеріальну та моральну підтримку, Павлик домігся відкриття наукового читального залу, упорядкував розстановку фонду, склав інвентарну книгу, список лакун, вів алфавітний каталог, налагодив зв'язки з редакціями періодичних видань, "Просвітою", іншими бібліотеками. Безперечно, М.Павлик сприяв розвиткові бібліотеки, а правління НТШ відповідно цінувало його роботу, підвищуючи йому заробітну плату, виплачуючи йому гонорари за звіти [10].

У подальшому за поданням М.Грушевського посаду бібліотекаря обійняв його учень І.Кревецький. Він працював у бібліотеці 25 років, з яких 15 років очолював її [11]. Це був період розквіту установи, оскільки І.Кревецький був фахівцем повністю відданим улюбленій бібліотечній справі. Під його керівництвом збільшилась кількість персоналу, кількісно збагатився фонд (до 250 тис од.), особливо

Україніка, створена система каталогів [11]. Таким чином, кадрова політика Михайла Сергійовича була безпомилковою.

Учений постійно дбав про зміцнення матеріально-технічної бази бібліотеки. Спільно з І.Франком домовився із львівською "Просвітою" про надання у їх приміщенні кімнат для бібліотеки. Цей акт дозволив відкрити книгозбірню для читачів. Одночасно М.Грушевський докладає чимало зусиль для збирання коштів на купівлю власного будинку для НТШ, як Д.І.Багалій - для Харківської громадської бібліотеки. В 1898 р. його було куплено за 400 тис. крб. [12]. Саме там розмістилася бібліотека.

Грушевський домігся виділення для неї кращих кімнат на першому поверсі, у підвалі мав намір розмістити фондосховище, до того ж він постійно збільшував кошторис бібліотеки. Так, у 1899 р. витрати на неї склали 2000 крб., у 1914 - 13,5 тис. крб. Кошти надходили з державних і недержавних джерел, наприклад, від власної підприємницької діяльності.

Таким чином, внесок ученого у становлення та розвиток бібліотеки є неоціненним. Вона стала однією з найкращих наукових бібліотек на теренах Західної України, отже, її науковці мали відтепер добірну книгозбірню, унікальну для тих, хто вивчав українознавчі проблеми. Повернення Грушевського до Києва, лихоліття російської окупації Львова не змогли зруйнувати установу, підвалини діяльності якої були ним закладені. Вона стрімко розвивалась у 1920-1930 роки, а з часом, хоча й із значними втратами, ввійшла до складу Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника.

М.Грушевський до кінця свого життя піклувався про бібліотеки. Він заснував подібну бібліотеку в Українському науковому товаристві у Києві, спеціальну бібліотеку в Українському соціологічному інституті, його учні час від

часу працювали в книгозбірнях. Отже, його життєвий шлях рясніє бібліотечними сторінками, які фахівцям ще потрібно прочитати.

Література

1. Ільницька Л.І. М.Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові // Записки Львів. наук. б-ки ім. В.Стефаника. - Л., 1998. - Вип. 6. - С. 47-53.

2. Щербініна О.П. Бібліографія в науковій спадщині Д.І.Багалія // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. - Х., 2001. - Вип. 4. - С. 49-64.

3. Грушевський М.С. Спомини // Київ. - 1998. - № 9. - С. 115-149.

4. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченко: 1892 - 1930 / Укр. іст. т-во. - Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. - 111 с.

5. Грушевський И. Листи до Івана Белея... // Листування Михайла Грушевського. - К.; Н.-Йорк; Париж; Л.; Торонто, 1997. - С.295.

6. Хроніка наукового товариства імені Шевченка у Львові. - Л.,1910. - Ч.41. - Вип. 1. - С.5.

7. Там само. - Ч.42. - Вип. 2. - С. 4.

8. Там само. - Ч.44. - Вип.4. - С. 2-3.

9. Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового товариства ім. Шевченка // Укр. історик. - 1969. - № 1-3 (21-23). - С. 13.

10. Вавричин М.Г. Михайло Павлик - перший бібліотекар НТШ у Львові // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди / ЛНБ ім. В.Стефаника. НТШ у Львові. - Л., 1996. - С.77-84.

11. Стеблій Ф.І. Іван Кревецький - вчений і бібліотекар // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди. - Л., 1996. - С. 86 -102.

12. Історія Наукового товариства ім. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування, 1873-1948. - Н.Йорк; Мюнхен, 1949. - С. 25.

Т.Б.Бахмет

БІБЛІОГРАФІЧНА СПАДЩИНА Т.Г.ШЕРСТЮК

Хороший бібліограф завжди поєднує в собі скрупульозність вченого, натхнення письменника і палання читача. Саме ці якості притаманні Тетяні Григорівні Шерстюк. За 50 років праці у її бібліографічному багажу накопичилася така кількість робіт, якої було б досить і на десяток визначних бібліографів. За її участю в 60-і роки вийшли видання, котрими і зараз користуються вчені України і зарубіжжя. Це, наприклад, 5-томний бібліографічний словник "Украинские писатели" (К., 1965). Тетяна Григорівна брала участь у підготовці 4-го і 5-го томів. Укладання словника почалося в 1955 р., коли Київське видавництво "Дніпро" запропонувало ХДНБ ім.В.Г.Короленка взяти участь у цій роботі. Т.Г.Шерстюк разом з іншими співпрацівниками добирала бібліографічні матеріали про письменників радянського періоду, твори яких були заборонені за часів сталінізму. У путівнику Л.Гольденберга "Бібліографічні джерела українського літературознавства" (К., 1980) цей словник посідає перше місце серед інших фундаментальних бібліографічних досліджень.

"Словник має велику довідкову цінність насамперед як джерело бібліографічних відомостей про життя і творчість багатьох маловідомих і напівзабутих читачами і

літературознавчою наукою письменників, яким ніколи не присвячувалися персональні бібліографічні покажчики", - відзначав у путівнику Л.Гольденберг. І навіть те, що у бібліографічних добірках були прикрі пропуски публікацій та імен, не принизило значення цієї фундаментальної бібліографічної праці.

За спогадами Тетяни Григорівни, то були "10 років нестерпного пекла". Надходили все нові й нові списки імен реабілітованих, знехтуваних раніше, і їх треба було вносити до вже підготовлених статей і знову й знову шукати нові імена.

Величезне значення для розвитку літературознавства, мистецтвознавства, історії науки мають бібліографічні матеріали, що розкривають зміст періодичних видань. В Україні було видано бібліографічний покажчик І.Бойка "Українські літературні альманахи і збірники XIX - початку XX ст." (К.,1967), виходили покажчики до львівських журналів "Вікна", "Друг", "Громадський друг", "Дзвін", "Молот", "Житє і слово", "Життя і революція", "Записки НТШ", "Зоря", "Література і мистецтво", "Народ", "Літературно-науковий вісник", "Світ", київських "Киевская старина", "Вісник Академії наук УРСР". Видання ХДНБ ім.. В.Г. Короленка, зокрема покажчики змісту журналів "Прапор" за 1956-1988 р., "Пламя" (1924-1926), "Літературного журналу (1937-1941)" значно полегшили працю не лише вченим, а й бібліографам, що працювали над пошуком літератури, присвяченої окремим персоналіям. І в цьому є неабияка заслуга Т.Г.Шерстюк. Згадуємо також бібліографічний покажчик "Харьков и губерния на страницах газеты "Харьковские губернские ведомости", у виданні якого брала участь Тетяна Григорівна. Сьогодні, коли дореволюційні газети через свою старість є практично недоступними для користувача, а робота з мікрокопіями

потребує великих витрат часу, покажчик допомагає знайти потрібні відомості без перегляду самих газет. Практично кожному читачеві, котрого цікавить культурне життя Харкова в кінці XIX - початку XX ст., ми рекомендуємо переглянути цей покажчик. Сьогодні це друге у використанні видання після «Истории города Харькова за 250 лет его существования» Д.Багалія та Д.Міллера. Всі знають настільки важко користуватися цією фундаментальною працею. І велике спасибі Тетяні Григорівні, яка значно полегшила пошуки в ньому, зробивши іменний покажчик (котрий поки що не виданий і є ексклюзивом ХДНБ). Тепер, "Историю города Харькова ..." має кожна бібліотека. Однак без іменного покажчика, складеного Т.Г.Шерстюк, ця книга використовується не досить ефективно.

До цього часу не виданий і бібліографічний покажчик (над яким також працювала Т.Г.Шерстюк) змісту журналу "Червоний шлях",де у двадцяті роки публікувалися всі українські письменники і поети. Маємо надію, що традиція розкривати зміст колекції періодики буде збережена у ХДНБ і надалі. Зараз є особлива необхідність у докладних покажчиках, присвячених таким дореволюційним газетам як "Южный край" і "Утро", виданим у двадцяті роки, а також "Музика - масам", "Радянська музика", "Художественная жизнь", "Художественная мысль" тощо.

Персональні бібліографічні покажчики завжди є унікальним явищем у бібліографії, бо кожен з них відображає життя творчої людини, котра за висловленням Гете, "є Всесвітом". Покажчики Тетяни Григорівни з серії "Повернені імена" присвячені українським письменникам-мученикам М.Кулішу, В.Чечвянському, В.Винниченку. Кожен з них - це частина особистої долі бібліографа. Сама Тетяна Григорівна, ставлячись до свіх своїх бібліографічних робіт, як до улюблених дітей, все ж відзначає саме ці покажчики як кращі

свої праці, а письменника В.Чечвянського вважає гумористом, цікавішим за Остапа Вишню. Особисті симпатії спонукали Т.Г.Шерстюк і до складання бібліографічних покажчиків, присвячених К.Паустовському, літературознавцю Є.Адельгейму, на жаль, не виданих, але маємо надію, що настане інший час і ці біблографічні праці побачать світ.

Персональні покажчики серії "Діячі української діаспори" - це "подорож до незнаного", бо вони знайомлять читача з виданнями, котрі вийшли далеко за межами України. Бібліографічний покажчик "Юрій Клен", укладений Тетяною Григорівною, є одним з них.

Для бібліографа займатися улюбленою справою - велике щастя. Т.Г.Шерстюк вважає найщасливішим роком свого життя 1984 р., коли вона облишила керування відділом і з радістю зайнялася бібліографічними дослідженнями у галузі українського літературознавства. Своє захоплення від знахідок вона вносила до бібліографічних покажчиків, що й зараз потрібні багатьом читачам.

Вважаю, що і співавторам Тетяни Григорівни В.О.Ярошик, Т.В.Гологорській, Н.Л.Мановій, Г.М.Єрофеєвій було цікаво працювати з таким унікальним бібліографом, як Т.Г.Шерстюк. Про це свідчить і видання бібліографічного покажчика, присвяченого її 80-річчю, складеного з любов'ю її співпрацівниками. Такі фахівці, як Тетяна Григорівна, Шерстюк ніколи не залишають своєї діяльності, бо вона для них є самим життям.

Л.В.Ольховська

В.Г.КОРОЛЕНКО Й УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА

Глибокі і різнобічні зв'язки видатного російського письменника В.Г.Короленка з життям України (його батько, Галактіон Опанасович був за походженням українцем з роду миргородських козаків Королів), її самобутньою культурою являють собою цікаве і досить важливе явище в історії двох великих слов'янських народів - російського та українського.

Дитинство і отроцтво майбутній письменник провів в Україні, оточенні людей, які пристрасно мріяли про світлу долю, напружено, з надією і острахом чекали великих подій, наївно вірили, що ось-ось прийде (не може не прийти) жадана воля.

Навколишнє життя та українська народна творчість (казки, пісні, думи) сприяли тому, що у Короленка рано виробилася нетерпимість до будь-якої несправедливості, ненависть до гнобителів, його переповнювала жага до героїчного подвигу в ім'я принижених.

Мало не тридцять років Короленко прожив далеко від України. Та де б письменник не був, він ніколи не забував рідні місця, де народився і виріс.

Восени 1900 р. сім'я Короленків переїхала з Петербурга до України й оселилася у Полтаві, де письменник і прожив до кінця свого життя.

Короленка як професійного майстра слова вабила українська мова, за його визначенням "м'яка, виразна, сильна, багата", він навіть зробив спробу написати нею один з своїх творів.

Цікаві спостереження зробив письменник над мовою українців, що опинилися поза межами рідного мовного середовища. В Якутії, у засланні, Короленко помічав, що

"російські переселенці протягом трьох-чотирьох поколінь зовсім забували російську мову й об'якучувалися. А українські слободи, що поселилися на Амурі, напевно, через "сто років будуть говорити красиво і чисто"[2].

Основою української мови Короленко справедливо вважав полтавський діалект, мову письменників Лівобережної України. Тому й від перекладачів своїх творів вимагав, щоб переклад був близьким "до нашого полтавського наріччя. Він писав: "Я переконаний, що галичину (тобто українську мову Галичини) наш народ розуміє набагато гірше, і корінна мова, яка мусить лишитися в основі розвитку української літературної мови, - мова Шевченка, Котляревського ...".[3]

Знаменно, що у той час, коли в Російській імперії українська мова переслідувалась, а деякі високопоставлені чиновники навіть заперечували її існування, Короленко переконано заявляв, що українська мова є самостійним відгалуженням старого слов'янського стовбура.

Українська література завжді була для В.Г.Короленка близькою і зрозумілою. Ще в гімназії він познайомився з найпоширенішими тоді творами Тараса Григоровича Шевченка. Саме під впливом Шевченкових поезій ("Гайдамаки", "До Основ'яненка", "У недільку святую", "І мертвим, і живим ...") юний Короленко захопився героїчним минулим України, оповитим серпанком романтики. Своє сильне і незабутнє враження від Шевченкового слова письменник пізніше висловив кількома влучними словами: "Це була любов і захват ..."

Це почуття до свого геніального земляка і його слова Короленко зберігав усе життя. Так у 1871 р., на порозі свого

---

[2] В.Г.Короленко. Відділ рукописів Державної Російської бібліотеки (колишня ГБЛ), ф. 135, п. № 16/940

[3] Там само.

студентського життя, прямуючи до Петербурга він познайомився з мандрівним актором, якому декламував вірші Шевченка. У засланні, у Вишневолоцькій пересильній тюрмі (1880 р.), Короленко брав участь у вечорі, присвяченому Шевченку. Спогад про цей факт є в автобіографічній повісті В.Г.Короленка "Історія мого сучасника": "В камері читалася доповідь про значення Шевченка, яку всі ми прослухали з співчуттям і повагою. Шевченка знала більшість, навіть ті, що не володіли українською мовою".

Будучи вже зрілим художником слова, широко відомим письменником і громадським діячем, Короленко не переставав захоплюватися творчістю Шевченка. Чимало цитат з Шевченкових поезій зустрічаються у творах В.Г.Короленка, у його записній книжці (грудень, 1890 р.) занотовано вірші Шевченка, які надалі поповнили арсенал української народної пісні ("У гаю, гаю вітру немає", "Не дивуйтеся, дівчата", "Ой, гоп таки так", а також уривок із відомого вірша "Не так тії вороги, як добрії люди".

Без ворогів можна в світі
Як - небудь прожити
А сі добрі люди
Найдуть тебе всюди ...

Для Короленка великий Кобзар був "палаючим маяком, що освітлює величезні простори". Так писав Володимир Галактіонович у статті "Юбилей поэта - крестьянина", надрукованій в газеті "Полтавський день" (1913. - 16 груд., № 178)

Відомо, що сам Короленко зазнавав жорстоких переслідувань з боку самодержавного уряду. Але ще більше страждав він від переслідувань, яким підлягав Т.Г.Шевченко, поет і художник. Гнівом наповнений запис Короленка у щоденнику за 1898 рік, щодо царської заборони Шевченкові писати й малювати. "Тепер багато хто хвалить "царя-лицаря"

(Миколу 1). А між тим - що не нова риса, то риса нової жорстокості, якоїсь кам'яної і підлої! Мало заслати в солдати, - мало піддати людину суворому режиму в жахливих умовах. Треба ще забрати у неї дозвілля, яке є навіть у в'язницях, треба заборонити найневинніше, навіть корисне заняття, лише тому, що людина його любить.

Я на засланні і в тюрмі навчився малювати з натури ... А Шевченко ж був справжнім артистом. Яка це, мабуть, була мука!" ...

Знав і любив В.Г.Короленко творчість І.П.Котляревського. У статті "Котляревський і Мазепа" він не тільки шанобливо говорить про "Наталку Полтавку", "Енеїду" та їх автора, але й підкреслює серйозне значення творчості Котляревського для всієї Росії.

В.Г.Короленко добре знав майже усіх українських письменників - своїх сучасників - І.Тобілевича (Карпенка-Карого), П.Грабовського, П.Мирного, М.Коцюбинського, І.Франка.

Вивчення художніх і публіцистичних творів В.Г.Короленка переконує, що славетний російський письменник не тільки відчував глибокі симпатії до українського народу, шанував його героїчну історію, любив його культуру, а й разом з українським народом боровся за його визволення.

У тяжкі часи нашої історії Короленко продовжував захищати національні інтереси українського народу. Одим з його сучасників, відомий український просвітитель, етнограф, літературний діяч Григорій Коваленко згадує: "На великодніх святках (1917 р.) скликаний був у Полтаві з'їзд учителів повіту. До того з'їзду готувалися шкільна справа в нових умовах мусила піти тим чи іншим шляхом, і це мало велику вагу на Полтавщині, з'їзд відкрився в залі повітової управи. Голова управи звернувся до з'їзду з російською

промовою. Після нього виступив з великою, теж російською промовою шкільний інспектор. Промова була збудована "по всіх правилах ораторського мистецтва, - і в ній ні слова не було сказано про те, якою мовою навчати у школах на Полтавщині, а се питання найгостріше стояло тоді на черзі. Але ось виступив старий В.Г.Короленко. І він перший на тому з'їзді одверто заговорив про те, що політична вільність, здобута революцією, дає спроможність вести навчання рідною, українською мовою... Що потім сталося на тому з'їзді і кудою пішли школи на Полтавщині - я не буду згадувати. Але нехай українське громадянство не забуде тієї заслуги великого російського письменника на початку революції".

І далі, даючи загальну оцінку значення діяльності Короленка для українського народу, Г.Коваленко писав: "Безпідставні всі нарікання і жалі, - чому він не був українським письменником? І з другого боку, - і пам'ять, і честь, і славу його зневажать і образять ті, що хотітимуть використати його славетне ім'я для боротьби з українською культурою.[4]

В мирі і добрій злагоді з поступовим українством жив і почив відомий ромійський письменник В.Г.Короленко, і земля українська прийняла його прах і народ український довіку буде пам'ятати і шанувати свого земляка.

ЛІТЕРАТУРА

---

[4] Збірник "Первая годовщина смерти Владимира Галактионовича Короленко: Однодне. журн., посвящ. его памяти. - Полтава: Лита спасения детей, 1922. - С.4 - 5.

1. Малий П. В.Г.Короленко й Україна. - Л.: Кн.-журн. вид-во, 1958. - 191 с.

2. Короленко С.В., Гейштор Л.К. Короленко и украинская культура //Совет. Украина. - 1954. - № 9.

3. Крутікова Н.Є. Короленко та українська література. - К.: Вид-во товариства для поширення політ. і наук. знань УРСР , 1955. - 24 с.

4. Бялый Г.А. В.Г.Короленко. М., - Л., Гослитиздат, 1949. - 372 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Л.М.БАГРЯНЦЕВА - зав. відділом ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Т.Б.БАХМЕТ - зав. відділом Міської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К.С.Станіславського
Г.М.ЄРОФЕЄВА - головний бібліотекар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
М.М.ЗАДОРОЖНЮК- зав.відділом ХДНБ ім.В.Г.Короленка
І.І.КОНОНЕНКО - головний бібліотекар ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Т.Л.КУЛЬШИЦЬКА - бібліотекар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Н.М.КУЧЕРЯВА - зав. відділом ХДНБ ім.В.Г.Короленка
В.М.МИХАЙЛЕНКО - головний бібліотекар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Л.В.ОЛЬХОВСЬКА - в.о.директора Полтавського літературно- меморіального музею В.Г.Короленка
А.М.ПЕРЕПЕЧА - методист ХДНБ ім.В.Г.Короленка

О.С.РЯБЦЕВА - бібліотекар ХДНБ ім.В.Г.Короленка
Т.О.СОСНОВСЬКА - головний бібліотекар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
А.О.ЧЕРЕВКО - зав. відділом ХДНБ ім.В.Г.Короленка
О.П.ЩЕРБІНІНА - ст.викладач ХДАК
В.О.ЯРОШИК - зав. відділом україніки, ХДНБ ім. В.Г.Короленка заслужений працівник культури України

ЗМІСТ

Підписано до друку 2002. Формат паперу 60х84 1/16.
5,6 друк. арк. 6,5 обл. вид. арк. Папір для множ. апаратів.
Тираж прим. Замовлення
Ксерокс ХДНБ. 61003, Харків-3, пров. Короленка 18.